

บทที่ ๓

การเสวยพระชาติเป็นลิงของพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในชาดก ทางพระพุทธศาสนาเถรวาท

การศึกษาในบทนี้จะกล่าวถึงเนื้อหาสาระของการเสวยพระชาติเป็นลิงของพระโพธิสัตว์ที่ปรากฏในชาดกทางพระพุทธศาสนาเถรวาท ซึ่งกำหนดกรอบของการศึกษาไว้ ๔ ประการ คือ ๑) ความเป็นมาของชาดก ๒) พระโพธิสัตว์และการเสวยพระชาติ ๓) การเสวยพระชาติเป็นลิงของพระโพธิสัตว์ ๔) สรุป ดังจะกล่าวรายละเอียดต่อไปนี้

๓.๑ ความเป็นมาของชาดก

คำว่า ชาดก เป็นเรื่องราวที่เกี่ยวกับการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ที่ก่อนจะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าและในพระพุทธศาสนาชาดกถือว่าเป็นหนึ่งในคำสอนถูกจัดไว้ในส่วนของพระไตรปิฎก ในขุททกนิกายชาดกมีจำนวนถึง ๕๕๐ เรื่อง^{๕๙} ชาดกในพระพุทธศาสนาสามารถแบ่งออกได้เป็น ๕ ประเภท ได้แก่ (๑) นิบาตชาดก (๒) อรรถกถาชาดก (๓) ฎีกาชาดก (๔) ปัญญาสาขก คือ ชาดกนอกนิบาต (๕) ชาดกมลา^{๖๐} ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการศึกษาในหัวข้อ ดังนี้

๓.๑.๑ ความหมายของชาดก

ชาดก คือ เรื่องพระพุทธเจ้าที่มีมาในชาติก่อน ๆ ตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์เรื่องนี้, เป็นชื่อคัมภีร์ในพระพุทธศาสนา ส่วน ๑ ใน ๙ ส่วนที่เรียกว่า นวัคคัสตฤศาสน^{๖๑}

คำว่า ชาดก หรือ ชาดก แปลว่า ผู้เกิด มีรากคำมาจากธาตุ (Root) ว่า ชน แปลว่า “เกิด” แปลง ชน ธาตุเป็นชา ลง ต ปัจจัยในกิริยาตก ต ปัจจัยตัวนี้กำหนดให้แปลว่า “แล้ว” มีรูปคำเป็น “ชาต” แปลว่า เกิดแล้ว เสร็จแล้วให้ลง ก ปัจจัยต่อท้ายอีกสำเร็จรูปเป็น “ชาดก” อ่านออกเสียงตาม

^{๕๙} พิสิฐ เจริญสุข, *เกร็ดความรู้ในนิทานชาดก*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๙), หน้า ๔.

^{๖๐} พัทน์ เพ็งผลา, *ชาดกกับวรรณกรรมไทย*, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๕), หน้า ๒๗.

^{๖๑} ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรม ฉบับบัณฑิตยราชสถาน พ.ศ.๒๕๒๕*, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๑). หน้า ๒๖๗.

บาลีสันสกฤตว่า“ชา-ตะ-กะ” แปลว่าผู้เกิดแล้ว เมื่อนำคำนี้มาใช้ในภาษาไทย เราออกเสียงเป็น ชาตก โดยแปลง ต เป็น ด และให้ ก เป็นตัวสะกดในแม่กก

ชาตก หมายถึง เรื่องราวของพระพุทธเจ้าที่มีมาในอดีต^{๖๒} ได้ทรงเกิดมาแล้ว เป็นชื่อ คัมภีร์ในพระไตรปิฎก อันเล่าเรื่องพระชาติในอดีตของพระพุทธเจ้า ซึ่งกำลังทรงบำเพ็ญบารมี มีจำนวนทั้งหมดตามตัวเลขถ้วนที่กล่าวในอรรถกถาทั้งหลายว่า ๕๔๗ ชาตก ทั้งหมดนี้จัดเป็น พระไตรปิฎก ๒ เล่ม คือ เล่ม ๒๗ และ ๒๘ อย่างไรก็ตาม เนื่องจากชาตกทั้งหมดในพระไตรปิฎกเป็น คาถาล้วน ๆ เว้นชาตกที่เป็นความร้อยแก้ว คือ กุณาลชาตก และโดยมากเป็นเพียงคำกล่าวโต้ตอบกัน ของบุคคลในเรื่องพร้อมทั้งพระดำรัสของพระพุทธเจ้าที่ตรัสสรุปหรือแสดงคติธรรม อันเรียกว่า อภิสังขตคาถาเท่านั้น ไม่ได้เล่าละเอียด ผู้อ่านเข้าใจได้ยาก จึงมีอรรถกถาขึ้นมาช่วยอธิบาย เรียกว่า “ชาตกัฎฐกถา” ซึ่งขยายความออกไปมาก จัดเป็นเล่มหนังสือฉบับบาลีอักษรไทยรวม ๑๐ เล่ม เรื่อง ชาตกที่เรียนและเล่ากันทั่วไป ก็คือเล่าตามชาตกัฎฐกถานี้ แต่พึงรู้จักแยกแยะระหว่างส่วนที่มีใน พระไตรปิฎก กับส่วนที่เป็นอรรถกถา^{๖๓}

ชาตก คือ เรื่องราวหรือชีวประวัติในชาติก่อนของพระพุทธเจ้า คือ สมัยที่พระองค์เป็น พระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีเพื่อตรัสรู้อยู่ พระองค์ทรงนำมาเล่าให้พระสงฆ์ฟังในโอกาสต่าง ๆ เรียก เรื่องในอดีตของพระองค์นี้ว่า “ชาตก” ชาตก เป็นเรื่องคล้ายนิทาน จึงบางครั้งเรียกว่า นิทานชาตก แต่มีความหมายต่างจากนิทานที่เล่ากันทั่วไป คือ ชาตกเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจริง แต่นิทานเป็นเรื่องที่แต่ง ขึ้น ชาตกที่ทรงเล่านั้นมีนับพันเรื่อง หมายถึง พระองค์ได้เสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์นับพันชาติ โดยทรงเกิดเป็นมนุษย์บ้างเป็นสัตว์บ้างแต่ที่รู้จักกันโดยทั่วไป คือ ๑๐ ชาติสุดท้ายที่เรียกว่า ทศชาติ^{๖๔}

การให้ความหมายของคำว่า ชาตก พระอรรถกถาจารย์ และพระฎีกาจารย์ได้ให้ความหมายไว้ ดังนี้

- ๑) ชาตก แปลว่า “กล่าวปรารภเหตุเมื่อเกิดเรื่องขึ้น”^{๖๕}
- ๒) ชาตก แปลว่า “กล่าว ตรัส หรือ ประกาศ บุรพจริยาของพระผู้มีพระภาคเจ้าที่เกิดมี หรือประพจน์ในกาลก่อน”^{๖๖}
- ๓) ชาตก แปลว่า “เรื่องที่เป็นเหตุตรัส กล่าว (หรือ) ประกาศ บุรพจริยาของพระผู้มีพระภาคเจ้าที่เกิด มี (หรือ) ประพจน์ในกาลก่อน”^{๖๗}

^{๖๒} แปลก สนธิรักษ์, **พจนานุกรมบาลี-ไทย**, (พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๐๖), หน้า ๑๑๘.

^{๖๓} **พจนานุกรม พระพุทธศาสนา ฉบับการุณ**. (ปทุมธานี : สกายบุ๊กส์, ๒๕๕๓), หน้า ๗๘-๗๙.

^{๖๔} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙, ราชบัณฑิต), **พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพระพุทธศาสนา “คำวัด”**. พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑), หน้า ๒๐๐.

^{๖๕} สัพพพุทธานํ สมตฺตีสวโร ฌมมตา ฯ เปฯ อุปปณนย อฏฺฐปุตฺติยา ชาตกกถนํ, ขุ.พุทธ.อ. (บาลี) ๔๓๒ - ๔๓๓.

^{๖๖} ชาตํ ภูตํ ปุราภูตํ ภควโต ปุพฺพจริยํ กายติ กเถติ ปกาเสตฺติ ชาตกํ, สารตถ. ฎีกา (บาลี) ๑/๑๒๗.

๔) ชาตก แปลว่า “ข้อความที่ท่านกล่าวแสดงจริยวัตรของพระผู้มีพระภาค ซึ่งเกิดมาแล้วล่วงไปแล้ว ในที่นี้ ท่านหมายถึงอาชาตกบาลี”^{๖๘}

๕) ชาตก แปลว่า “เรื่องที่เป็นเหตุตรัสถึงความประพัตติของพระองค์ (พระผู้มีพระภาค) ที่เกิดมี ในอดีต”^{๖๙}

อนึ่ง การให้ความหมายของคำว่า ชาตก ในปัจจุบันมีเอกสารงานวิจัยตลอดทั้งผู้รู้ได้ให้ความหมายไว้ ดังนี้

ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายไว้ว่า หมายถึง เรื่องของพระพุทธเจ้าที่มีมาในชาติก่อน ๆ^{๗๐}

ในสารานุกรมวรรณคดี ได้ขยายความเพิ่มเติมเอาไว้ว่า “ชาตก” มาจาก ภาษามคธแปลว่า “เกิดแล้ว” หมายถึง เรื่องราวของพระพุทธเจ้าและพระสาวกที่เกิดมาแล้วในชาติก่อน ๆ ชาตกต่าง ๆ จะกล่าวถึงพระพุทธเจ้าเมื่อยังเป็นพระโพธิสัตว์ แสวงบุญเพิ่มพูนบารมีเพื่อหาทางหลุดพ้น นับตั้งแต่เป็นสัตว์เดรัจฉาน เป็นมนุษย์และเทวดา ก่อนที่จะมาประสูติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ^{๗๑}

ในสหพนิตินิธิตามาลา ได้ให้ความหมายไว้ว่า ชื่อว่า ชาตก เพราะเป็นเครื่องแสดงเรื่องราวของพระผู้มีพระภาคที่เคยเกิดหรือปฏิบัติมาแล้ว^{๗๒}

สุชีพ ปัญญานุภาพ ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า ชาตก หรือชาตก แปลว่า ผู้เกิดคือเล่าถึงการที่พระพุทธเจ้าทรงเวียนว่ายตายเกิดถือกำเนิดในชาติต่าง ๆ ได้พบปะผจญกับเหตุการณ์ดีบ้าง ชั่วบ้าง แต่ก็ได้พยายามทำความดีติดต่อกันมาบ้าง น้อยบ้างตลอดมาจนเป็นพระพุทธเจ้าในชาติสุดท้าย^{๗๓}

^{๖๗} ชาตฺ ภูตฺ ปุราภูตฺ ภควโต ปุพฺพจริยํ กายติ กเถติ ปกาเสติ เอเตนาติ ชาตกํ, ที.สี.ฎีกา (อภินว) (บาลี) ๑/๑๕๘.

^{๖๘} ชาตกํ นามาติ ชาตฺ ภูตฺ อตฺตํ ภควโต จริยํ, ตํ กียติ กถียติ เอเตนาติ ชาตกํ, ชาตกปาฬิ หิ อธิ ชาตกนฺติ วุตฺตา, ขุ.ธ.ฎีกา (บาลี) ฉบับ CD - ROM ธรรมทานของฝ่ายคัมภีร์พุทธศาสนา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, หน้า ๘.

^{๖๙} ชาตฺ ภูตฺ อตฺตํ อตฺตโน จริตํ กายติ กเถติ ภควา เอเตนาติ ชาตกํ ชาตกปาฬิ หิ อธิ “ชาตกนฺติวุตฺตา, นิติ. ธา. (บาลี) ๒๗๙.

^{๗๐} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คพับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), หน้า ๓๕๙.

^{๗๑} ประพัฒน์ ตริณรงค์ และสงวน อ้นคง, สารานุกรมวรรณคดี, (พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๕), หน้า ๑๖๓.

^{๗๒} พระอัครวงษ์สเถระ, สหพนิตินิธิตามาลา, แปลโดย พระมหานิมิต ธมฺมสาโร ป.ธ. ๙ และคณะ, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม, ๒๕๔๖), หน้า ๒๘.

^{๗๓} สุชีพ ปัญญานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๖๑๔

เปลื้อง ณ นคร ได้ให้ความหมายไว้ว่า ชาตก หมายถึงเรื่องราวของพระพุทธเจ้าที่มีมาในชาติก่อน เป็นชื่อคำสอนหมวดหนึ่งในพระพุทธศาสนา^{๗๔}

พระธรรมโกศาจารย์ (ชอบ อนุจารี) ได้ให้ความหมายไว้ว่า ชาตก ได้แก่ระเบียบคำที่ทรงแสดงถึงบุรพจริยา คือความประพฤติที่เคยทรงทำมาแต่ปางก่อน หรือธุรกิจที่เคยทรงทำมาแต่ชาติหนหลังรวมทั้งบุรพกิจของพระสาวกด้วย^{๗๕}

ฐานิสร์ ชาคริตพงศ์ ได้ให้ความหมายไว้ว่า คำว่า ชาตก เมื่อกล่าวตามมติของโบราณจารย์และในแง่ที่เป็นวรรณคดีของพระพุทธศาสนา ได้แก่เรื่องพระโพธิสัตว์ หรืออดีตชาติของพระพุทธเจ้าที่ได้แสดงบทบาท ความเป็นวีรบุรุษหรือบทบาทอื่น ๆ ฉะนั้น คำนี้อาจแปลความหมายได้ว่า เรื่องของพระโพธิสัตว์ แต่การแปลความหมายที่ใช้กันทั่วไปนั้นก็คือเรื่องพระชาติในอดีตของพระพุทธเจ้า นอกจากนี้ ยังหมายถึงการรวบรวมชาตกที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถาอีกด้วย^{๗๖}

ที.ดับบลิว เดวิดส์ (T.W. Rhys Davids) ผู้เชี่ยวชาญการตีพิมพ์ ได้อธิบายคำว่าชาตก ไว้ในพจนานุกรมคำศัพท์ภาษาบาลีไว้ว่า หมายถึง เรื่องราวของการเสวยพระชาติก่อน ๆ ของพระพุทธเจ้า และเป็นชื่อหนังสือเล่มหนึ่งในคัมภีร์พระไตรปิฎก ซึ่งแต่งคำประพันธ์ (คาถา) ไว้ ๕๔๗ เรื่อง^{๗๗}

ตามที่กล่าวมาข้างต้นนี้ คำว่า ชาตก จึงหมายถึงเรื่องราวในอดีตของพระพุทธเจ้านั่นเอง ที่พระพุทธองค์ทรงยกนำมาแสดงให้สาวกฟังโดยปรารภเหตุการณ์ต่าง ๆ ในปัจจุบันอันสอดคล้องกับเรื่องราวในชาตกนั้น ๆ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก เป็นเรื่องราวที่พระพุทธเจ้าทรงระลึกได้อย่างแม่นยำด้วยบุพเพนิวาสานุสติญาณ แล้วทรงนำมาแสดงแก่ผู้ที่อยู่ในเหตุการณ์ที่ทำให้ทรงแสดง

ชาตก หรือผู้ที่นำเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันที่กำลังถกเถียงกัน มารวบมูลให้ทรงทราบแล้ว เป็นเหตุให้ทรงแสดงชาตก ดังพุทธพจน์ที่ว่า

เราตถาคต ระลึกชาติก่อนได้หลายชาติ คือ ๑ ชาติบ้าง ๒ ชาติบ้าง ๓ ชาติบ้าง ๔ ชาติบ้าง ๕ ชาติบ้าง ๑๐ ชาติบ้าง ๒๐ ชาติบ้าง ๓๐ ชาติบ้าง ๔๐ ชาติบ้าง ๕๐ ชาติบ้าง ๑๐๐ ชาติบ้าง ๑,๐๐๐ ชาติบ้าง ๑ แสนชาติบ้าง หลาย ๆ กัปบ้าง ระลึกได้ว่า ในชาติโน้น เราตถาคตมีชื่อมีวงศ์ตระกูลอย่างนั้น มีผิวพรรณอย่างนั้น กินอาหารอย่างนั้น มีสุขมีทุกข์อย่างนั้น มีอายุเท่านั้น

^{๗๔} เปลื้อง ณ นคร, พจนะ - สารานุกรมฉบับทันสมัย เล่ม ๑, (พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๖), หน้า ๑๖๔.

^{๗๕} พระธรรมโกศาจารย์ (ชอบ อนุจารี), ปริทรรศน์เวสสันดรชาตก, (พระนคร : เสริมวิทย์บรรณาการ, ๒๕๑๓), หน้า ๖.

^{๗๖} ฐานิสร์ ชาคริตพงศ์, “ความรู้เรื่องชาตก” อักษรสาร, พิมพ์เนื่องในโอกาสงานสี่ศาสตราจารย์ ๙ กันยายน ๒๕๑๕, (พระนคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๕), หน้า ๓๐.

^{๗๗} T.W. Rhys Davids & William, Stede, The Pali Text Society's Pali – English Dictionary (London : Luzac and Company, 1966), p. 281. Page 33 of 219.

ตายจากอัฐภาพนั้นแล้วไปเกิดในภพโน้น เราตถาคตอยู่ในภพนั้นมีชื่อมีวงศ์ตระกูลอย่างนั้น กินอาหารอย่างนั้น มีสุขมีทุกข์อย่างนั้น มีอายุเท่านั้นตายจากอัฐภาพนั้นแล้วมาเกิดในภพนี้ เราตถาคตระลึกชาติได้หลายชาติ พร้อมทั้งลักษณะทั่วไปพร้อมทั้งชีวประวัติ^{๗๘}

ดังนั้น เรื่องราวที่ปรากฏในชาดกต่าง ๆ ที่พระพุทธองค์ทรงนำมาแสดงกับพุทธบริษัทต่าง ๆ จึงเป็นเรื่องจริงแท้แน่นอน และมีปรากฏมาตั้งแต่สมัยครั้งพุทธกาลแล้ว เป็นเรื่องจริงที่มีมาในอดีตที่พระพุทธองค์ทรงนำมาแสดงโดยทรงใช้บุพเพนิวาสานุสติญาณ มิใช่มาแต่งเพิ่มในภายหลัง

ชาดกในพระไตรปิฎกนั้นเป็นตัวแก่นของชาดก ได้แก่พุทธพจน์ และคำโต้ตอบกันก็เป็นพุทธพจน์ ไม่มีเรื่องเล่าประกอบเหมือนในอรรถกถาชาดก^{๗๙} ดังนั้น ผู้ศึกษาชาดกจะให้เข้าใจจริง ๆ นั้น จึงจำเป็นต้องศึกษาเล่าเรียนเนื้อหาทั้งในชาดกและอรรถกถาชาดกประกอบกันไป เหมือนผู้ที่เรียนธรรมบทจำเป็นต้องศึกษาเรื่องราวทั้งในธรรมบทและอรรถกถาธรรมบทประกอบ^{๘๐}

ดร.สมิตธิพล เนตรนิมิตร^{๘๑} ให้รายละเอียดเกี่ยวกับชาดกไว้ว่า **ชาดก** มีความหมายที่ใช้กันทั่วไป ๒ อย่าง ดังนี้

(๑) ชาดก หมายถึง เกิด เช่น “ปรับอาบัติทุกกฏภิกษุผู้แสวงหาמידและขวานเพื่อจะตัดต้นไม้และเถาวัลย์ที่เกิด ณ ที่นั้น” หรือ “ที่ขึ้นอยู่ที่นั่น ได้แก่ ที่เกิดบนหม้อดินที่ฝังไว้นาน”

(๒) ชาดก หมายถึง การบำเพ็ญบารมีในอดีตชาติของพระโพธิสัตว์ก่อนตรัสรู้ชาดกเป็นพระพุทธพจน์ประเภทที่ไม่ใช่พระสูตร เป็นคำสอนที่มีอิทธิพลต่อวิธีสอนธรรมในยุคต่อมา เป็นการสอนอย่างเล่านิทาน เหมาะกับผู้ฟังทุกระดับ เป็นเทคนิคที่คงประสิทธิผลต่อผู้ฟังมาทุกยุคสมัย เพราะผู้สอนมีความรู้หลายด้าน รู้วิธีนำเสนอ มีวาทีศิลป์ เชื่อมโยงให้คนฟังมองเห็นภาพลักษณ์ชวนให้น่าติดตาม

อีกนัยหนึ่ง ชาดก หมายถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างหนึ่งในจำนวนคำสอนเก้าอย่างที่เรียกว่า “นวัคสัตถุศาสน์” แปลว่าคำสอนของพระศาสดามิ่งค์ ๙ ดังนี้

๑. สุตตะ พระสูตรทั้งหลาย รวมทั้งพระวินัยปิฎกและนิตยเทศ
๒. เคยยะ ความที่มีร้อยแก้วและร้อยกรองผสมกัน ได้แก่พระสูตรที่มีคาถาทั้งหมด
๓. เวยยาकरणะ ไวยากรณ์ คือความร้อยแก้วล้วน ได้แก่ พระอภิธรรมปิฎกทั้งหมด และพระสูตรที่ไม่มีคาถา เป็นต้น

^{๗๘} วิ.มหา. (บาลี) ๑/๑๒/๕, วิ.มहा. (ไทย) ๑/๑๒/๖.

^{๗๙} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), “ประวัติ พัฒนาการ และอิทธิพลของพระไตรปิฎก”, พุทธจักร, ปีที่ ๔๖ ฉบับที่ ๙ (กันยายน ๒๕๓๕), : ๗ - ๘.

^{๘๐} ชาตกภาพณเณ สาธุภูณณ ชาตก อุกคเหตุพพ, ตโต โอโร น วญญติ. ธมมปทปิ สห วตถุณา อุกคเหตุ วญญติ, วิ.มहा.อ. (บาลี) ๒/๓๑๘, วิ.สงคท. (บาลี) ๑๙๐.

^{๘๑} ดร. สมิตธิพล เนตรนิมิตร, ความหมายของชาดก, แหล่งที่มา : [ออนไลน์], <http://www.writer.dek-d.com/akira-man/story/viewlongc.php?id=767153&chapter=2;>, [๒๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๕].

๔. คาถา ความร้อยกรองล้วน เช่น ธรรมบท เถรคาถา เถรีคาถา เป็นต้น
๕. อุทาน ได้แก่ พระคาถापुทธอุทาน ๘๒ สูตร
๖. อิติวุตตะกะ พระสูตรที่เรียกว่า อิติวุตตะกะ ๑๑๐ สูตร
๗. ชาตกะ ชาตก ๕๕๐ เรื่อง
๘. อัပ္พุตตรัม เรื่องอัศจรรย์ คือ พระสูตรที่กล่าวถึงข้ออัศจรรย์ต่าง ๆ
๙. เวทัลละ พระสูตรแบบถามตอบที่ให้เกิดความรู้และความพอใจแล้วชักถามยิ่ง ๆ ขึ้นไป เช่น จุฬเวทัลลสูตร มหาเวทัลลสูตร เป็นต้น^{๘๒}

สรุปได้ว่า ความหมายของชาตก เป็นเรื่องราวในอดีตของพระพุทธเจ้าที่พระองค์ทรงยกขึ้นมาแสดงปรากฏเหตุการณ์ในปัจจุบันเป็นพระชาติที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญบารมีเพื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ในอนาคตเรื่องราวชาตกต่าง ๆ เป็นเรื่องจริงที่พระพุทธองค์ทรงระลึกได้ด้วยบุพเพนิวาสานุสติญาณ เรื่องราวชาตกต่าง ๆ ในพระไตรปิฎกเป็นบทสนทนากันที่ถือว่าเป็นแก่นเรื่องที่สำคัญ และเป็นหลักคำสอนหนึ่งในวัคคัสตฤศาสน์ มีความหมาย ๓ อย่าง คือ เรื่องราวอดีตชาติของพระพุทธเจ้าคำสอนของพระพุทธเจ้าวิธีหนึ่งในจำนวน ๙ อย่างที่เรียกว่า “นวัคคัสตฤศาสน์” และคัมภีร์เล่มหนึ่งในจำนวน ๑๕ เล่ม ของคัมภีร์พระสุตตันตปิฎกขุททกนิกาย อีกนัยหนึ่งชาตกในปัจจุบันมีการนำมาเผยแพร่เนื่องจากให้ ความสนุกสนาน เป็นเรื่องราวที่น่าสนใจและศึกษาได้ทุกเพศทุกวัย

๓.๑.๒ กำเนิดของชาตก

ชาตกมีอยู่จำนวนมาก มิใช่มีอยู่เฉพาะในคัมภีร์ชาตก พระสุตตันตปิฎกเท่านั้น ชาตกบางเรื่อง ต่างออกไปจากชาตกในคัมภีร์ชาตกอย่างสิ้นเชิง การที่เกิดชาตกขึ้นมามากมายเช่นนี้ ทำให้ พุทธศาสนิกชนได้รับรู้เรื่องชาตกหลากหลาย ทั้งชาตกเดิมที่มีอยู่ในพระสุตตันตปิฎก และชาตกที่ไม่มีในพระสุตตันตปิฎก ชาตกที่มีอยู่จำนวนมากเหล่านี้กำเนิดขึ้นได้ ๔ ทาง คือ

๑. พระพุทธเจ้าทรงระลึกชาติได้
๒. พระพุทธเจ้าทรงนำนิทานเก่ามาดัดแปลงสั่งสอนพุทธศาสนิกชน
๓. ผู้รู้ทางพระพุทธศาสนานำเค้าเรื่องเดิมจากแหล่งต่างๆ มาแต่งใหม่
๔. ผู้รู้ทางพระพุทธศาสนาผูกเรื่องแต่งชาตกขึ้นมาเอง โดยไม่อาศัยเค้าโครงเรื่องจากที่อื่น

วรรณกรรมชาตกในส่วนที่พระพุทธเจ้าทรงระลึกชาติได้นั้น เชื่อกันว่า คือ ชาตกในขุททกนิกาย พระสุตตันตปิฎกนั่นเอง ชาตกส่วนนี้บรรดาสาวกของพระพุทธองค์ได้จดจำกันมาตามลำดับ จนกระทั่งได้มีการสังคายนา และได้มีการบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ชาตกที่พระพุทธเจ้าทรงนำนิทานเก่ามาดัดแปลงสั่งสอนนั้น ก็รวมอยู่ในขุททกนิกาย พระสุตตันตปิฎกด้วย

^{๘๒} สุชีพ ปุญญานุภาพ, พจนานุกรมพุทธศาสนา, (พระนคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๐๔), หน้า ๙๓.

เรื่องเกี่ยวกับชาตก เดิมทีเดียวเกิด ณ ที่ใดนั้นย่อมสรุปได้ยาก ชาตกที่พอจะกล่าวได้มีอยู่
อย่างเดียว คือ ชาตกในขุททกนิกาย พระสูตรตันตปิฎกซึ่งเชื่อว่าเป็นพุทธวจนะเรื่องของพระพุทธเจ้าส่วน
นี้จะมีสิ่งเกี่ยวกับอินเดีย ทั้งนี้เพราะพระพุทธเจ้าเป็นชาวอินเดียทรงเจริญวัยขึ้นจากสังคมวัฒนธรรม
อินเดีย พระองค์ย่อมได้รับสิ่งที่เป็นวัฒนธรรมอินเดียและทรงแสดงออกด้านสังคมวัฒนธรรม ด้วยการสั่ง
สอนในส่วนที่เป็นธรรมชาตก^{๘๓}

๓.๑.๓ ที่มาของชาตก

แหล่งที่มาของชาตกไทยทั้งที่เป็นวรรณกรรมแบบฉบับและวรรณกรรมท้องถิ่น คือ นิบาต
ชาตก ในพระไตรปิฎก คัมภีร์มหาเวสสุ และนิทานโบราณที่มีการเล่าสืบทอดกันมาตามลำดับจากชนชาติ
หนึ่งสู่ชนชาติหนึ่ง จากกลุ่มหนึ่งสู่กลุ่มหนึ่ง และจากคนหนึ่งสู่อีกคนหนึ่ง การรับรู้วรรณกรรมชาตก ของ
ผู้รู้จากแหล่งต่าง ๆ ดังกล่าวนี้ ทำให้เกิดวรรณกรรมชาตกไทยจำนวนมากมาย ชาตกบางเรื่องอาจจะถูก
ดัดแปลงแต่งเติมต่างออกไปจากเดิมบ้าง แต่เค้าเรื่องเดิมยังคงมีอยู่ เช่น เรื่องมนโรรหวัตรวรรณกรรมชาตก
ภาคใต้ น่าจะมาจาก “กนิรีชาตก” ในคัมภีร์มหาเวสสุ ซึ่งเป็นชาตกพุทธศาสนาที่ต้นฉบับเป็นภาษา
สันสกฤต และเวสสันดรชาตกน่าจะมาจากเวสสันดรชาตกในพระสูตรตันตปิฎก พระไตรปิฎก เป็นต้น^{๘๔}

๓.๑.๔ ประเภทของชาตก

๓.๑.๔.๑ นิบาตชาตก แปลว่า ชาตกในนิบาต หมายถึง ชาตกที่อยู่ในพระไตรปิฎก
เล่ม ๒๗ และ ๒๘ หมวดพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาตกในพระไตรปิฎกนี้ เป็นคาถาภาษาบาลี
แบ่งเป็นหมวดหมู่ตามจำนวนคาถา เรียกว่านิบาต นิบาตนั้นมีทั้งหมด ๒๒ นิบาต แต่ละนิบาตยังแบ่งเป็น
วรรค ในแต่ละวรรคจะแบ่งเป็นชาตกต่าง ๆ เพราะฉะนั้นจึงเรียกชาตกชนิดนี้ว่า นิบาตชาตก^{๘๕}

๓.๑.๔.๒ อรรถกถาชาตก คัมภีร์อรรถกถา บาลีไม่ได้ชื่ออรรถกถาอย่างคนไทย
เรียก แต่ใช้ว่า “อฎฐกถา” แปลว่า แปร เข้าใจว่าในที่นี้ใช้เป็นความหมายอย่างเดียวกับคำว่า อรรถ ที่
แปลว่า “เนื้อความ หรือ ประโยชน์” อฎฐกถา จึงมีความหมายอย่างเดียวกับคำว่า อรรถกถา การ
อธิบายความหมาย ไทยเรานิยมเรียก อรรถกถา หมายถึง หนังสือ ๒ ประเภท แต่เดิม หมายถึง
หนังสือบาลีเรื่องใดก็ตามที่แต่งหลังยุคพระไตรปิฎก ได้แก่ คัมภีร์ที่อธิบายความหมายของคำและ
ความในพระไตรปิฎก เช่น คัมภีร์มิลินทปัญหา คัมภีร์มหาเวสสุ เป็นต้น ต่อมา คำว่าอฎฐกถา หรือ
อรรถกถา ได้มีความหมายแคบลง คือ หมายถึงหนังสือที่อธิบายความหมายของคำและความใน
พระไตรปิฎกเท่านั้น และได้เรียกชื่อหนังสืออื่นที่แต่งหลังยุคพระไตรปิฎกเป็นแบบต่าง ๆ ตามลักษณะ

^{๘๓} สืบพงศ์ ธรรมชาติ. วรรณคดีชาตก. (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๒), หน้า ๑-๒.

^{๘๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓.

^{๘๕} สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, วรรณคดีชาตก, (กรุงเทพมหานคร : บาร์มการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๑๔.

หนังสือ เช่น ประเภทพรรณพิเศษ ประเภทพงศาวดาร ประเภทสหทวิเศษ เป็นต้น ในที่นี้ได้ใช้ความหมายของคำว่า อรรถกถา ตามความหมายที่ ๒^{๘๖}

๓.๑.๔.๓ ฎีกาชาดก นอกจากจะมีในบาลีแล้ว ยังมีในสันสกฤตและของศาสนาเซนด้วย ในสันสกฤต มีวิธีอธิบายความหมายของคำและความหลายรูปแบบ เช่น แบบภาษา แบบปัญจิกา แบบปสุปต และ แบบฎีกา เป็นต้น แบบของการอธิบายที่เรียกว่าฎีกานั้น เป็นการอธิบายความหมายของคำทุกคำในคัมภีร์ คำจำกัดความของคำว่า ฎีกา ในสันสกฤต คือ ฎีกา นิรนตร วายา ฎีกา คือ การอธิบายโดยไม่มีระหว่าง คำจำกัดความในทำนองเดียวกันว่า “สุคมานาม วิคมานาม จ นิรนตรา ยสุยาม”^{๘๗}

๓.๑.๔.๔ ปัญญาสชาดก มาจากคำบาลีว่า ปัญญาส แปลว่า ๕๐ กับคำว่า ชาดก ปัญญาสชาดก มีความหมาย ๒ อย่าง คือ ความหมายแรก หมายถึง ชาดก ๕๐ เรื่อง ความจริงในคัมภีร์ปัญญาสชาดกมีชาดก ๖๔ เรื่อง และเรื่องที่ไม่ใช่ชาดกอีก ๓ เรื่อง เป็นเป็น ๒ ภาค คือ ปฐมภาค ๕๐ เรื่อง ปัจฉิมภาคมีชาดก ๑๑ เรื่อง และมีเรื่องที่ไม่ใช่ชาดกอีก ๓ เรื่อง ปัญญาสชาดกได้ชื่อว่าปัญญาสชาดก คงจะหมายถึงชาดก ๕๐ เรื่อง ตามที่ผู้แต่งไว้ ๕๐ เรื่อง ในปฐมภาคเท่านั้น ส่วนความหมายที่ ๒ หมายถึง ชาดก ๕๐ ผูก ตามคัมภีร์ไบลานเดิมที่จารด้วยอักษรขอม^{๘๘}

๓.๑.๔.๕ ชาดกมालา เป็นคัมภีร์พระพุทธศาสนาฝ่ายอุตรนิกาย คือนิกายเป็นที่มาของคัมภีร์หลวงรักษการโกศล ผู้แปลคัมภีร์นี้เป็นภาษาไทย ชาดกมालามีลักษณะดังนี้

- ๑) ไม่มีปรารภเรื่อง และไม่ได้อ้างว่าเป็นพุทธวจนะ แต่มีหัวข้อธรรมะ
- ๒) ไม่มีแสดงการกลับชาติในตอนจบ แต่มีสรุปหลักธรรมะตามหัวข้อ
- ๓) ชื่อบุคคลในเรื่องไม่พิสดาร บางทีก็ไม่กล่าวชื่อเลย
- ๔) สำนวนโวหารไม่เหมือนชาดกบาลี ซึ่งอาจเป็นเพราะแต่งเป็นกาพย์และอาวธรรมะ ซึ่งไม่มีในบาลีชาดกก็มี

๕) ในจำนวน ๓๔ เรื่องนั้น ๗ เรื่อง ไม่มีในบาลีชาดก แต่มีเค้าเรื่องคล้ายกันและจุดประสงค์ที่จะแสดงธรรม และสรรเสริญพระพุทธเจ้าอย่างเดียวกัน^{๘๙}

๓.๑.๕ องค์ประกอบของชาดก

ชาดกมีองค์ประกอบสำคัญ ๕ ประการ คือ ปัจจุบันวัตถุ อดีตวัตถุ คาลา ไวยากรณ์ และประชุมชาดก ดังรายละเอียดดังนี้

^{๘๖} สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, **วรรณคดีชาดก**, (กรุงเทพมหานคร : บาร์มีการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๑๙-๒๐.

^{๘๗} เรื่องเดียวกัน., หน้า ๓๒.๘.

^{๘๘} เรื่องเดียวกัน. หน้า ๓๒.๑๘.

^{๘๙} สืบพงศ์ ธรรมชาติ. **วรรณคดีชาดก**. (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๒), หน้า ๕๓.

๑. ปัจจุบันวัตถุ เป็นส่วนต้นที่กล่าวถึงเหตุการณ์ปัจจุบัน ในสมัยที่พระพุทธเจ้ายังมีพระชนม์อยู่ และเหตุการณ์นั้น ๆ จะเป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าต้องทรงเทศนาเรื่องในอดีตชาติ คือ ชาตกเพื่อทรงอธิบายว่าเหตุการณ์ในส่วนนี้เป็นสาวกของพระพุทธเจ้านั่นเอง เมื่อเกิดเหตุการณ์ขึ้น บรรดาสาวกอื่น ๆ ต่างก็ถกเถียง มีข้อสงสัยในเหตุการณ์นั้น ๆ จึงชวนกันจะไปทูลถามพระพุทธเจ้า แต่พระพุทธเจ้าทรงรู้ด้วยญาณ จึงเสด็จไปที่ที่สาวกกำลังถกเถียงกันอยู่ ก่อนที่บรรดาสาวกจะไปถึงที่ประทับ^{๙๐}

๒. อดีตวัตถุ องค์ประกอบส่วนนี้เป็นการกล่าวถึงเรื่องราวของพระพุทธเจ้าในชาติก่อน ซึ่งเรียกว่า พระโพธิสัตว์ เป็นส่วนที่ต่อจากปัจจุบันวัตถุ เรื่องราวในชาติก่อนนี้ พระพุทธเจ้าตรัสเล่าด้วยพระราชประสงค์จะแก้ข้อสงสัยของภิกษุสาวกในเหตุการณ์ที่ปรากฏในปัจจุบันวัตถุ อดีตวัตถุของชาตกที่เป็นนิบาตชาตกจะมีเนื้อเรื่องเหมือนกัน เพราะเป็นเนื้อเรื่องจากชาตกขุททกนิาย พระสุตตันตปิฎก แหล่งเดียวกันจะต่างกันเฉพาะบทประพันธ์ที่ใช้ในการแต่งและข้อปลีกย่อยเท่านั้น^{๙๑}

๓. คาถา คือ ข้อความของเรื่องชาตกแต่ละเรื่อง เมื่อก่อนข้อความในนิบาตชาตกเป็นบาลีทั้งหมดแต่งด้วยร้อยกรอง ต่อมามีการแปลเป็นภาษาไทยยกข้อความหรือคาถามาแปลเป็นคาถา ๆ ไป และมีเลขลำดับคาถากำกับไว้ข้างหน้า^{๙๒}

๔. ไวยากรณ์ หมายถึงการอธิบายศัพท์ในชาตก มีการแยกศัพท์ให้ความหมายศัพท์เพื่อให้ผู้อื่นเข้าใจลักษณะเช่นนี้มีเฉพาะในอรรถกถาชาตก ปัญญาสชาตก และชาตกมालา^{๙๓}

๕. ประชุมชาตกหรือสโมธาน องค์ประกอบส่วนนี้บางที่เรียกประชุมชาติเป็นส่วนประกอบสุดท้ายของชาตก บอกว่าตัวละครในอดีตวัตถุ กลับชาติเป็นใครในปัจจุบัน การกลับชาติของตัวละครสำคัญของชาตกจะเหมือนกัน^{๙๔}

๓.๑.๖ ความสำคัญของชาตก

ชาตกเป็นเรื่องราวในอดีตที่เกิดขึ้นจริงของผู้ที่มุ่งจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งชาตกมีมากกว่า ๕๔๗ เรื่อง ใจความสำคัญของชาตกมี ๓ ประการด้วยกัน^{๙๕} ดังนี้

๑. เพื่อใช้สอนธรรมะ ธรรมะ คือ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่พระองค์ทรงตรัสรู้ พระพุทธเจ้าทรงทราบว่าพระธรรมของพระองค์นั้นยากที่สรรพสัตว์จะรู้ตามได้ แต่พระองค์ทรงทราบถึงอุปนิสัยซึ่งสรรพสัตว์ทั้งหลายแต่ละประเภทว่ามีกิเลสต้นหาวิชชามากน้อยต่างกัน พระองค์ทรงคิดหา

^{๙๐} สืบพงศ์ ธรรมชาติ. **วรรณคดีชาตก**. (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๒), หน้า ๕-๖.

^{๙๑} อ้างแล้ว.

^{๙๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒.

^{๙๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔.

^{๙๔} อ้างแล้ว.

^{๙๕} พัฒน์ เพ็งผลา, **ชาตกกับวรรณกรรมไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๕), หน้า ๑๕.

วิธีการสอนธรรมะเพื่อสรรพสัตว์ทั้งหลายรู้และเข้าใจธรรมะได้อย่างง่ายพระองค์ก็ทรงค้นพบว่าการสอนธรรมะโดยใช้นิทานเป็นตัวนำ เป็นสื่อกลาง เป็นอุปกรณ์และเป็นอุทาหรณ์เป็นวิธีหนึ่งที่สรรพสัตว์ทั้งหลายจะเข้าใจธรรมะได้ง่ายขึ้น พระองค์จึงทรงแสดงธรรมด้วยชาดก

๒. เพื่อศึกษาธรรมะด้วยความสนุกสนานเพลิดเพลิน เนื่องจากธรรมะของพระพุทธเจ้า เป็นธรรมะที่ลึกซึ้งสุขุมคัมภีรภาพและยากที่จะเข้าใจดังกล่าวนั้นมาแล้ว การศึกษาธรรมะเพื่อเข้าใจความหมายอันลึกซึ้งและถูกต้องย่อมมีความยากด้วย ฉะนั้นธรรมะถึงแม้จะดีและมีประโยชน์เมื่อเข้าใจยาก คนก็ไม่อยากศึกษาเล่าเรียนเพราะเรียนไปแล้วไม่เข้าใจก็ไร้ประโยชน์ บางครั้งคนเรียนพยายามอ่านแล้วอ่านอีก ก็ไม่เข้าใจ ในที่สุดก็เกิดความเบื่อหน่ายและหยุดศึกษาเล่าเรียนธรรมะ พระพุทธเจ้าทรงทราบอุปนิสัยของสรรพสัตว์ดีจึงทรงแสดงชาดกในพระไตรปิฎกซึ่งชาดกในพระไตรปิฎกนั้น มีลักษณะเป็นคาถาชาดกในการศึกษาด้วย กาลต่อมาเมื่อพระอรธรรณกถาจารย์ นามว่า “พระพุทธโฆสะจารย์” ได้แต่งอรรถกถาชาดก โดยนำคาถาชาดกในพระไตรปิฎกมาเป็นบทตั้งหรือบทนำแล้วยกนิทานมาเล่าเป็นอุทาหรณ์และเปรียบเทียบกับธรรมะแทรกหัวข้อธรรมะไว้ในนิทานเรื่องนั้น ๆ วิธีแต่งชาดกโดยมีนิทานประกอบนั้นนับเป็นกลวิธีที่ดีมากอย่างหนึ่งของการแต่งคัมภีร์พุทธศาสนา วิธีการแต่งเช่นนี้สามมารถทำให้ผู้ศึกษาธรรมะใน พุทธศาสนาไม่เกิดความเบื่อหน่ายหรือท้อแท้ในการศึกษาธรรมะเกิด ความสนุกสนานเพลิดเพลินและเข้าใจความหมายอันลึกซึ้งและถูกต้องของธรรมะนั้น ๆ ด้วย

๓. เพื่อแก้ความสงสัยของพุทธศาสนิกชน นิทานชาดกบางเรื่องเริ่มต้นด้วยพระสาวกกล่าวคือพระสาวกมีความสงสัย หรือมีคำถาม ได้ถามขึ้น พระพุทธเจ้าแทนที่จะทรงแก้ความสงสัยหรือปัญหาโดยตรงพระองค์ก็ทรงเล่านิทานเปรียบเทียบให้สาวกเห็นปัญหาเหล่านั้นพระสาวกก็หมดความสงสัยในธรรมะ

สรุปได้ว่า ความสำคัญของชาดกที่ว่ากันมาตั้งแต่ครั้งเมื่อพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีมา มีลักษณะที่สำคัญ คือ เรื่องราวหรือชีวประวัติในชาติก่อนของพระพุทธเจ้า คือ สมัยที่พระองค์เป็นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีเพื่อตรัสรู้อยู่ พระองค์ทรงนำมาเล่าให้พระสงฆ์ฟังในโอกาสต่าง ๆ เรียกเรื่องในอดีตของพระองค์นี้ว่า ชาดก^{๙๖} ชาดกเป็นเรื่องเล่าคล้ายนิทาน บางครั้งจึงเรียกว่า นิทานชาดก แต่มีความหมายแตกต่างจากนิทานที่เล่ากันทั่วไป คือ ชาดกเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นจริง แต่นิทานเป็นเรื่องที่แต่งขึ้น ชาดกที่ทรงเล่านี้มีนับพันเรื่อง หมายถึง พระองค์ได้เสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์นับพันชาติ โดยทรงเกิดเป็นมนุษย์บ้าง เป็นสัตว์บ้าง แต่ที่รู้จักกันโดยทั่วไป คือ ๑๐ ชาติสุดท้ายที่เรียกว่า ทศชาติชาดก และชาติสุดท้ายที่สุดที่ทรงเกิดเป็นพระเวสสันดร จึงเรียกเรื่องพระเวสสันดรนี้ว่า เวสสันดรชาดก

^{๙๖} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), ป.ธ. ๙ ราชบัณฑิต, พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ คำวัด, วัดราชโอรสาราม, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๑), หน้า ๒๐๐.

๓.๑.๗ ขาดกในพระสูตรตันตปิฎก

คัมภีร์ขาดกแบ่งเป็น ๒ ภาค คือ พระไตรปิฎกเล่ม ๒๗ เรียกว่า ปฐมภาค (ภาค ๑) เล่มที่ ๒๘ เรียกว่า ทุตติยภาค (ภาค ๒) ดังนี้

๑. ขาดก ภาค ๑ แบ่งออกเป็น ๑๗ นิบาต ตามจำนวนคาถาที่ปรากฏในขาดก คือ ตั้งแต่ เอกนิบาต (หมวด ๑) ถึง เตรสกนิบาต (หมวด ๑๓) เรียงลำดับ ๑-๑๓ นิบาต ต่อจากนั้นเป็นป กิณณกนิบาต (หมวดเบ็ดเตล็ด) วิสตินิบาต (หมวด ๒๐) ดิงสตินิบาต (หมวด ๓๐) และ จัตตาลีสนิบาต (หมวด ๔๐) ในแต่ละนิบาตจัดเป็นวรรค ในขาดกภาค ๑ มีขาดกจำนวน ๕๒๕ ขาดก^{๙๗}

๒. ขาดก ภาค ๒ แบ่งออกเป็น ๕ นิบาต เรียงลำดับนิบาตตามจำนวนของคาถาต่อจาก ขาดกภาค ๑ เป็นปัญญาสขาดก (หมวด ๕๐) สัมมุตตินิบาต (หมวด ๖๐) สัตตตตินิบาต (หมวด ๗๐) อสตี นิบาต (หมวด ๘๐) และมหานิบาต (หมวดใหญ่ มีคาถาเกิน ๘๐ คาถา) มี ๒๒ ขาดก^{๙๘}

๓.๒. พระโพธิสัตว์และการเสวยพระชาติ

ในหัวข้อนี้จะกล่าวถึงความหมายและการเสวยพระชาติของพระโพธิสัตว์ ดังนี้

๓.๒.๑ ความหมายของพระโพธิสัตว์

การบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ก่อนตรัสรู้เป็นพระพุทธานุเจ้าป็นพุทธานุเจ้าจากพระโอรส ตรีสเหล่าแก่พุทธรบิษัโดยพระองค์เองทรงมุ่งแสดงหลักธรรมเป็นสำคัญ ในการนี้พระอรธรณกถาจารย์มี จุดประสงค์ต้องการจะเผยแผ่ให้เข้าใจ จึงกำหนดความจำเป็นประเด็นในคัมภีร์ขาดก แล้วเรียบเรียงเป็น อรรถกถาขาดกให้ความรู้ในแง่ประวัติก่อนที่พระพุทธรองค์จะตรัสเล่าเรื่องนั้น ๆ พร้อมทั้งนำคำในขาดกที่ ตรัสเป็นคติธรรมที่เข้าใจยากมาอธิบายขยายความ สารสำคัญจึงอยู่ที่คุณงามความดีและคติธรรมใน นิทานนั้น ๆ^{๙๙} เมื่อเราศึกษาถึงขาดกก็จะทราบว่าความมุ่งหมายของขาดก คือ เพื่อใช้สอนธรรมะ เพื่อ ศึกษาธรรมะด้วยความสนุกสนานเพลิดเพลิน เพื่อแก้ความสงสัยของพุทธศาสนิกชน^{๑๐๐}

โพธิสัตว์ เป็นคำที่มาจากคำภาษาสันสกฤต ๒ คำ คือ โพธิ หมายถึง การตรัสรู้ กับคำว่า สัตตว แปลว่า สัตว์ ภูตผีปีศาจ ชีวิต สิ่งมีชีวิต พลัง สาระ ความเป็น ความจริง คำว่า โพธิสัตว์ แปลรวม ความหมายถึง ความเป็นแห่งการตรัสรู้ สาระแห่งการตรัสรู้ ชีวิตเพื่อการตรัสรู้ ไม่ว่าจะเปลอย่างใด คำ

^{๙๗} คณะจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระสูตรตันตปิฎก. (กรุงเทพมหานคร : นวสาสน์การพิมพ์, ๒๕๕๑), หน้า ๑๖๘-๑๖๙.

^{๙๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๙.

^{๙๙} แก้ว ชิตตะชบ, คู่มือพุทธศาสนิกชน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนา แห่งชาติ, ๒๕๔๙), หน้า ๗๕-๗๖.

^{๑๐๐} พัดมน์ เพ็งผลา, ขาดกกับวรรณกรรมไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๕), หน้า ๑๖-๑๗.

ว่า พระโพธิสัตว์ จะมีความหมายอย่างเดียว คือ หมายถึงผู้ที่สร้างสมบารมีเพื่อที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า การบำเพ็ญมหาบารมีโพธิสัตว์มี ๓ ระดับ ดังนี้

๑. ระดับต้น หรือบำเพ็ญอย่างธรรมดา เรียกว่า บารมีระดับต้น

๒. ระดับกลาง ผู้บำเพ็ญจะต้องยอมเสียเลือดเนื้อเสียอวัยวะน้อยใหญ่ เรียกว่า อุปบารมี

๓. ระดับสูงสุด ผู้บำเพ็ญจะต้องยอมเสียสละแม้ชีวิต เรียกว่า ปรมัตถบารมี

ความเป็นพระโพธิสัตว์นั้นอยู่ที่ว่าต้องบำเพ็ญบารมี บำเพ็ญคุณธรรมอย่างยวดยิ่งกว่าที่คนธรรมดาทั่วไปจะบำเพ็ญกัน ตั้งใจจะบำเพ็ญความดีข้อไหน ก็บำเพ็ญได้อย่างสูงสุดจนสละชีวิตของตนเพื่อประโยชน์ของผู้อื่นได้ เรียกว่าให้ชีวิต จะบำเพ็ญความเพียรพยายาม ก็เพียรพยายามอย่างยวดยิ่งไม่มีท้อถอย แม้ต้องสิ้นชีวิตก็ยอม นี่คือการบำเพ็ญบารมี หมายถึงคุณธรรมที่บำเพ็ญอย่างยวดยิ่ง จึงเป็นตัวอย่างในการทำดี พระโพธิสัตว์นั้นท่านมีปณิธานคือตั้งใจจะทำความดีก็ทำเต็มที่และมั่นคง เป็นแบบอย่างพระโพธิสัตว์เสียสละตัวเองเพื่อช่วยเหลือผู้อื่นเพื่อช่วยเหลือสังคม นี่คือนิยามของพระโพธิสัตว์

๓.๒.๒ การเสวยพระชาติ^{๑๐๑}

พระพุทธเจ้าที่จะตรัสรู้ได้ ก็ด้วยความเพียรพยายามและทำความดีมากมาย จึงทำให้เกิดความซาบซึ้งในพระคุณของพระพุทธเจ้า และเป็นการเตือนให้สำนึกในหน้าที่ที่จะพัฒนาตนที่จะทำความดีเพื่อบรรลุคุณธรรมเบื้องสูง การบรรลุสิ่งที่ตั้งามประเสริฐสูงสุดเป็นพระอรหันต์เป็นพระพุทธเจ้านั้น ไม่ใช่ได้มาด้วยการหวังหรืออ่อนนอน แต่ต้องเพียรพยายามทำ ต้องพัฒนาตัวเองตั้งใจทำความดี คติพระโพธิสัตว์เตือนให้ตั้งใจทำความดี บำเพ็ญคุณธรรมและเพียรกำลังใจ เมื่อได้เห็นประวัติของพระโพธิสัตว์ว่าท่านทำความดีมากมาย อย่างเข้มแข็งและเสียสละ เมื่อได้เห็นตัวอย่างแล้วก็จะมีความตั้งใจที่จะทำความดี เมื่อพบกับอุปสรรคหรือไม่ได้รับผลที่ปรารถนาไม่ท้อแท้หรือผิดหวังเกิดกำลังใจ พระพุทธเจ้าเมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ท่านทำความดี ลำบาก บางทีต้องเสียสละชีวิต ทำความดีมากมาย พระองค์ไม่ท้อถอยทำความดีต่อไป แม้จะเจออุปสรรคอุปสรรคมากมาย คติพระโพธิสัตว์เป็นแบบอย่าง การนับถือที่ถูกต้อง การเสวยพระชาติของพระโพธิสัตว์มีดังนี้

๓.๒.๒.๑ เสวยพระชาติเป็นมนุษย์^{๑๐๒}

อดีตชาติของพระพุทธเจ้าซึ่งปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก ชาตก ซึ่งที่เราเข้าใจว่าพระเจ้าห้าร้อยชาติก็ไม่ใช่ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมี ๕๔๗ เรื่อง แบ่งเป็นนิบาต ๒๑ คัมภีร์ นับเป็น ๒๒ ทั้ง

^{๑๐๑} การบำเพ็ญพระโพธิสัตว์, http://www.navagaprom.com/oldsite/con1.php?con_id=298, 2014, [ออนไลน์, ๒๘ สิงหาคม ๒๕๕๗].

^{๑๐๒} อดีตชาติของพระพุทธเจ้า. [ออนไลน์]

<https://www.facebook.com/Ratthanaubasokmembers/posts/256323641239815>, 2014, [๓๐ ตุลาคม ๒๕๕๖].

ทศชาติ ลักษณะที่แบ่งเป็นนิบาตนั้น นับตัวเลขถ้วน ๆ แค่ ๕๐๐ ชาติ ในจำนวน ๕๔๗ ชาติ พระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นมนุษย์ สัตว์ เทวดา และอมมนุษย์ แบ่งได้ เป็นมนุษย์ ๔๒๔ ชาติ ในพระชาติทั้งหมดของพระพุทธเจ้า (สมัยเป็นพระโพธิสัตว์) ทรงเกิดเป็นสัตว์มากกว่า และพระชาติที่เราทราบรู้จักกันดีคือสิบชาตินั้น ซึ่งปรากฏในรูปของมนุษย์ ได้แก่ พระเทมีย์ พระมหาชนก สุวรรณสาม พระเนมิราช พระมหาสถ จันทกุมาร วิฑูรบัณฑิตและพระเวสสันดร ส่วนนารทพรหมและเป็นพญานาคหนึ่งพระชาติ ซึ่งก็ไม่ได้เป็นอะไรมากไปกว่า เป็นเรื่องราวชีวิตของคน ๆ หนึ่งที่พยายามสร้างคุณความดี เพื่อการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตและช่วยเหลือสรรพสัตว์

๓.๒.๒.๒ เสวยพระชาติเป็นสัตว์

พระชาติที่เป็นสัตว์มีจำนวน ๑๒๓ ชาติ ได้แก่ พระชาติร่วมสมัยกับพระปัจเจกพุทธเจ้าอีก ๓ ชาติ พระชาติที่เป็นสัตว์จำแนก เป็นนก ๓๙ ชาติ เป็นลิง ๑๓ ชาติ เป็นเนื้อ กวาง ๑๑ ชาติ เป็นราชสีห์ ๑๑ ชาติ เป็นหงส์ ๙ ชาติ เป็นช้าง ๗ ชาติ เป็นพญานาค ๖ ชาติ เป็นสัตว์สี่เท้าอื่น ๆ เช่น สุนัข ม้า โค หมู รวม ๒๑ ชาติ เป็นสัตว์น้ำ ๓ ชาติ เป็นไก่ ๒ ชาติ และเป็นสัตว์พิเศษอื่น เช่น ครุฑ และ กิณรอีก ๓ ชาติ

๓.๒.๒.๓ เสวยพระชาติเป็นเทวดา^{๑๐๓}

เสวยพระชาติเป็นเทวดา ๑๙ ชาติ เช่น นารทพรหมชาดก มหานปนาทชาดก พยัคฆชาดก คุลปามกชาดก เสกคุชาดก เกฬีสลชาดก คัยเคยชาดก กักกรชาดก กัณฐินชาดก จตุมัตถชาดก เป็นต้น

๓.๒.๒.๔ เสวยพระชาติเป็นยักษ์

เสวยพระชาติเป็นยักษ์อีก ๑ ชาติ คือ ปทกุสลามาวชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นบุตรนางยักษิณี ผู้มีหน้าเหมือนม้าเป็นผู้ฉลาดในการสะกดรอย แอบพาบิดาหนีมารดาไปแดนมนุษย์ มารดาตามมาทัน แต่ไม่สามารถทำอะไรได้จึงให้เรียนมนต์จินตามณีไว้เป็นเครื่องเลี้ยงชีวิตต่อมาได้เป็นพระเจ้าพรหมที่ครองกรุงพาราณสีเพราะมนต์ที่มารดาให้^{๑๐๔}

จะเห็นได้ว่าพระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นสัตว์มากที่สุด ทั้งนี้การเป็นสัตว์ทำให้เอื้อต่อการแสดงภาพให้เห็นทุกขเวทนาที่พระองค์ทรงได้รับมาเป็นเวลายาวนาน จนเป็นที่แน่ชัดว่าทางที่

^{๑๐๓} สมบัติ จำปาเงิน, นิบาตชาดก ฉบับภาษาสยาม, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๑).

หน้า ๒๔-๔๙.

^{๑๐๔} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก ภาค ๑ เล่ม ๒๗, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.), หน้า ๖๐.

จะทรงพ้นทุกข์เวทนานั้นได้ก็มีแต่จะต้องหลุดพ้นจากการเกิดเท่านั้น ซึ่งก็เข้าใจได้ไม่ยากว่า คนที่ปรารถนาความเป็นพระพุทธรเจ้า จะต้องสะสมบารมี ผีกลั่นตนเองอย่างยาวนาน เพื่อปลดปล่อยความทุกข์สรรพสัตว์ จึงต้องเข้าใจทุกข์นั้นว่าเป็นอย่างไรให้มากเพียงพอ ความทุกข์จึงเป็นแบบฝึกหัดที่พระโพธิสัตว์ต้องเรียนรู้

ถ้ามองไปทั่วโลก วรรณคดีที่คล้ายกับชาดกของพุทธ เช่น อีสปก็จะกล่าวถึงสัตว์ที่ทำความดี และเอาชนะความชั่วร้ายได้อย่างไรเหมือนกัน นี่จึงน่าจะกล่าวได้ว่า ชาดกที่แต่งขึ้นก็มีจุดประสงค์ที่จะบอกเล่าเรื่องราวของชีวิตคน ๆ หนึ่งที่เกิดมาหลายครั้ง ทำความดีต่าง ๆ มากมาย ให้เราได้เรียนรู้และปฏิบัติตาม จึงไม่สำคัญว่าพระพุทธรเจ้าจะเกิดเป็นสัตว์มากมาย

ทางด้านอาจารย์เสถียรพงษ์ วรรณปก เขียนไว้ในหนังสือพระไตรปิฎกวิเคราะห์ว่า ท่านไม่เห็นด้วยกับพระชาติ ๕๐๐ กว่าชาตินั้น แต่เห็นด้วยในทศชาติทั้งสิบนั้น เพราะมีปรากฏในขุททกนิยายชาดก มหานิบาต เพราะมีที่มาที่ไปชัดเจน ชาดกเรื่องอื่นอาจจัดเข้ามาในภายหลัง ซึ่งในหนังสือชาดกมาลา คัมภีร์ทางมหายานเองก็ยังคงกล่าวไว้ไม่ถึง ๕๔๗ ชาติ (Jatakamala or A Garland of Birth Stories) ที่มหาเมฆกุฎราชวิทยาลัยจัดพิมพ์มีจำนวนชาดก ๓๔ เรื่องของ อารยศูร ประพันธ์

๓.๓ การเสวยพระชาติเป็นลิงของพระโพธิสัตว์

พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นลิง ๑๓ ชาติ ดังนี้

๓.๓.๑ นพปานชาดก^{๑๐๕} พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาวานร หาอุบายแก้กลของรากษสให้ฝูงลิงได้ดื่มน้ำด้วยไม้แฉ่แล้วพ้นอันตราย พระศาสดาทรงทราบความที่พระโพธิสัตว์กับรากษสโต้ตอบกัน จึงได้ตรัสพระคาถานี้ว่า “พญาวานรไม่เห็นรอยเท้าที่ขึ้นมา เห็นแต่รอยเท้าที่ลงไป จึงกล่าวว่า พวกเราจักดื่มน้ำด้วยหลอดไม้แฉ่ ท่านจักฆ่าเราไม่ได้”^{๑๐๖}

พระศาสดาเสด็จโกศลชนบท ประทับ ณ วิหารเกตกวันใกล้นพปานโบกขรณี ทรงปรารภลำไม้แฉ่เป็นเหตุ ภิกษุทั้งหลายพากันลงไปอาบน้ำในสระโบกขรณีใช้ให้สามเณรไปเอาไม้แฉ่มาหลายลำ เพื่อจะทำกล่อ้งเข็ม ได้เห็นไม้แฉ่นั้นกลวงตั้งแต่ต้นจนตลอดปลายลำจึงพากันไปเผ้าพระพุทธรองค์เล่าความและถวายกล่อ้งเข็ม ทูลถามว่า เหตุใดไม้แฉ่จึงเป็นอย่างนี้ สมเด็จพระศาสดาตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ไม้แฉ่เป็นเช่นนี้ เราตถาคตได้อธิษฐานไว้แต่ในกาลก่อน แล้วทรงนำเรื่องมาแสดงดังนี้

กาลครั้งก่อนในป่าที่มีสระโบกขรณีที่ผิวน้ำหวงเหวน มนุษย์หรือสัตว์ถ้าลงไปสระจะถูกจับกินเป็นอาหาร พระโพธิสัตว์เป็นพระยากระเป๋ มีวานรแปดหมื่นเป็นบริวารอยู่ในป่านั้น พระโพธิสัตว์ให้โอวาทแก่หมู่วานรว่า ในป่านี้พฤษชาติเป็นพิษก็มี สระโบกขรณีที่เกิดเอง แต่มนุษย์หวงห้ามก็มี ท่าน

^{๑๐๕} กรมศิลปากร, หนังสือที่ระลึกงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี เรืองนิบาตชาดก เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๗๖-๗๘.

^{๑๐๖} พุ.ชา. (ไทย), ๒๗/๒๐/๘.

ทั้งหลายจะขบเคี้ยวหรือจะดื่มน้ำก็ดี ถ้ายังไม่เคยแล้วขอให้บอกเราก่อน ฝูงวานรรับโอวาท วันหนึ่งฝูงวานรเที่ยวในตำบลที่ไม่เคยไปจนตะวันบ่ายแสงหาน้ำดื่ม เห็นสระโบกขรณีแต่ไม่กล้าลงนั่งคอยพระโพธิสัตว์อยู่ครั้นพระโพธิสัตว์มาแล้วถามว่าไฉนจึงไม่ลงไปดื่มน้ำกันหมู่วานรตอบว่าคอยให้ท่านมาก่อน พระโพธิสัตว์จึงสรรเสริญแล้วตรวจดูสระโบกขรณีกำหนดรอยเท้าเห็นแต่รอยเท้าที่ลงไปในสระนั้นอย่างเดียวไม่เห็นรอยเท้าที่กลับขึ้นมาจากสระก็สิ้นความสงสัยสระนี้มีอมนุษย์รักษาแน่ จึงกล่าวแก่ฝูงวานรว่าพวกท่านไม่ลงดื่มน้ำในสระนี้ทำถูกทีเดียวสระนี้มีอมนุษย์รักษาอยู่

ผีเสื้อน้ำรู้ว่า เหล่าวานรไม่ลงดื่มน้ำในสระจึงแสดงรูปร่างแปลกประหลาด นากลั้วน้ำเกลียดแหวน้ำออกเป็นช่องไหลขึ้นมากถามฝูงวานรว่า เหตุใดพวกท่านจึงนั่งเฉย เชิญลงไปในสระโบกขรณิดื่มน้ำกินให้สำราญเถิด พระโพธิสัตว์ถามว่า ท่านเป็นผีเสื้อน้ำเกิดอยู่ในสระนี้หรือ ผีเสื้อน้ำตอบว่า ข้าเกิดอยู่ที่นี้ ไม่ว่าใครลงไปในสระนี้ เราจับกินทั้งหมด แม้พวกท่านถ้าลงมาในสระนี้ เราจักจับกินเหมือนกัน พระยาวานรกล่าวว่า พวกเราจะยอมให้ท่านจับกินเป็นอาหารอย่าหวังเลย รากษสถามว่า พวกท่านจะดื่มน้ำกินด้วยหรือ พระยาวานรตอบว่า เราจะดื่มน้ำกินและจักไม่ให้ตกในอำนาจของท่านด้วย ยักษ์ถามว่า ท่านจะดื่มน้ำกินได้อย่างไร พระยากระบี่โพธิสัตว์ตอบว่า ฝูงวานรเหล่านี้จะดื่มน้ำโดยจักไม่ลงไปในสระทั้งแปดหมื่นตัว จะถือไม้้อตัวละลำจกดูน้ำในสระขึ้นมามีดื่มน้ำข้างบนนี้ ท่านก็จะไม่สามารถกินพวกเราได้

พระโพธิสัตว์ให้บริวารไปนำไม้้อมาลำหนึ่งค้ำขึ้นถึงบาร์มีแล้วทำสัตยาธิฐาน เป่าลงไปในปล้องไม้้อด้วยลมปาก ไม้้อก็เป็นโพรงกลวงตลอด ส่งให้แก่ฝูงวานรแต่ไม่ทัน พระองค์จึงอธิษฐานรวมทีเดียวว่า ขอไม้้อที่ขึ้นอยู่รอบสระจงมีปล้องเดียวตลอดยอดเถิด

สัตยาธิฐานของพระโพธิสัตว์สำเร็จเพราะหิตจริยา คือ ประพฤติประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ เป็นคุณข้อใหญ่ที่มีในพระองค์ ตั้งแต่กาลนั้นมาไม้้อที่ขึ้นอยู่รอบสระนั้นก็มิปล้องเดียวตลอดยอดจนถึงทุกวันนี้ กับปฏฐิตยปาฏิหาริย์ มีอยู่ ๔ ประการ คือ กระต่ายในวงพระจันทร์ ๑ ประเทศราวป่าที่พระยานกุ่มอธิษฐานให้ไฟดับแล้วไม่กลับไหม้อีก ๑ ประเทศที่อยู่อาศัยของขมิถิการณายช่างหม้อฝนลงไม่ได้ ๑ ไม้้อที่ขึ้นอยู่รอบสระโบกขรณีนี้อมีปล้องเดียวตลอดยอด ๑ ของ ๔ อย่างนี้ชื่อว่ากับปฏฐิตยปาฏิหาริย์ตั้งอยู่ตลอดกาลป์ พระโพธิสัตว์อธิษฐานแล้วถือไม้้อนั่งอยู่ริมสระดูน้ำโดยควรแก่อภัยภัยหมู่วานรแปดหมื่นก็ถือไม้้อตัวละลำ ๆ นั่งแวดล้อมอยู่รอบสระ ดูน้ำด้วยไม้้อตามกันโดยสำราญ ผีเสื้อน้ำนั้นไม่ได้กินวานรสักตัวหนึ่ง ก็เสียใจกลับไปสู่निเวศน์ของตน พระยาวานรกับบริวารก็พากันไปสู่ป่าโดยผาสุก

พระศาสดาตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ไม้้อมีปล้องเดียวตลอดยอดนี้ เราภาคได้อธิษฐานแล้วแต่กาลก่อน ครั้นตรัสแล้ว ทรงสืบท่ออนุสนธิรวมชาดกว่า กาลนั้นผีเสื้อน้ำกลับชาติมาเป็นเทวทัต ในกาลนี้ วานรแปดหมื่นนั้นกลับชาติมาเป็นพุทธบริษัทในกาลนี้ พระยากระบี่ผู้ฉลาดในอุบาย กลับชาติมาเป็นเรตถาคต

๓.๓.๒ วานรินทชาดก^{๑๐๗} พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาวานร เอาตัวรอดด้วยการ ลวงเหยียบหัวจระเข้ได้ด้วยปัญญาจนจระเข้ต้องกล่าวชม จระเข้กล่าวถึงบุคคลที่ประกอบด้วยคุณธรรม ๔ ประการ จึงปราบศัตรูได้ ตรัสคาถาว่า “พญาวานร ผู้ใดมีธรรม ๔ ประการนี้ คือ สัจจะ ธรรมะ อิติ จาคะ เช่นกับท่าน ผู้นั้นย่อมครอบงำศัตรูที่ตนพบเห็นได้”^{๑๐๘}

พระบรมศาสดาเสด็จประทับอยู่ ณ เวฬุวันวิหาร ทรงปรารภพระเทวทัตผู้เพียรพยายาม จะปลงพระชนม์ตรัสพระธรรมเทศนาว่า ภิกษุทั้งหลาย เทวทัตพยายามฆ่าเรา แม้ในครั้งก่อนก็ได้ พยายามฆ่าเราอย่างนี้เสมอ แต่ไม่อาจทำอะไรได้ ตรัสแล้ว จึงทรงนำอดีตนิทานมาแสดงดังนี้

พระเจ้าพรหมทัตครองกรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์ได้ถือกำเนิดเป็นวานร มีร่างกายโตใหญ่ มีกำลังแข็งแรงเที่ยวไปที่ฝั่งแม่น้ำแต่ผู้เดียว ครั้นนั้นมีเกาะอยู่ที่กลางแม่น้ำบริบูรณ์ด้วยผลไม้ต่าง ๆ วานรโพธิสัตว์มีกำลังดุจคชสาร กระโดดจากฝั่งแม่น้ำไปเกาะที่หลังก้อนหินอยู่กลางแม่น้ำ กระโดด จากก้อนหินไปถึงเกาะ เก็บผลไม้ต่าง ๆ กินตามปรารถนา ถึงเวลาเย็นก็กระโดดกลับ ไปมาระหว่างฝั่ง แม่น้ำกับเกาะทุกวัน

ครั้งนั้นมีจระเข้สองตัวเมียอาศัยอยู่ในแม่น้ำ นางจระเข้ได้เห็นพระโพธิสัตว์กระโดดข้ามไปมา อยู่กำลังแพ่ท้องเกิดอยากจะกินเนื้อหัวใจของพระโพธิสัตว์ จึงบอกจระเข้สามีว่า ข้าปรารถนาจะกินหัวใจ ของวานรตัวนี้ จระเข้สามีก็รับว่าพี่จะนำหัวใจวานรมาให้กินเย็นนี้ แล้วขึ้นไปนอนอยู่บนก้อนหิน ฝ่ายว่า พระโพธิสัตว์เที่ยวกินผลไม้ตลอดวันถึงเวลาเย็นมาเฝ้าอยู่ที่ริมเกาะแลดูก้อนหินซึ่งเคยกระโดดไปพักที่ กลางน้ำ เห็นก้อนหินสูงขึ้นพ้นน้ำผิดกว่าแต่ก่อน พระโพธิสัตว์จึงดำริว่า น้ำในแม่น้ำก็ได้ลดน้อยลงหรือ มากขึ้นกว่าปกติไหนก้อนหินจึงแลดูใหญ่ สูงขึ้นกว่าปกติ คงเป็นจระเข้มานอนคอยจับเรากินเป็นแน่ พระโพธิสัตว์คิดทดลองให้รู้แน่จึงยืนอยู่ท่าที่เรียกว่า “ก้อนหิน” ถึง ๓ ครั้ง ก็ไม่ได้รับคำตอบ

วานรพระโพธิสัตว์พูดกับก้อนหินว่า ก้อนหินเอ๋ย เหตุไฉนวันนี้ ท่านจึงไม่ตอบเราเล่า ฝ่าย จระเข้ได้ยิน สำคัญว่า ก้อนหินเคยพูดจาโต้ตอบกับวานรในวันก่อน ๆ จึงตอบไปว่า ดูกรพระยาวานร ท่านมีธุระอะไรหรือ พระโพธิสัตว์จึงร้องถามว่านั่นใคร จระเข้ตอบไปว่า เราคือจระเข้ เราต้องการเนื้อ หัวใจของท่านจึงได้มานอนอยู่ที่นี่ พระโพธิสัตว์ดำริว่า ทางอื่นที่จะไปก็ไม่มี เราจะลวงจระเข้ให้ตายใจ จึง กล่าวว่าจะเข้เราจักบริจาคตนให้แก่ท่าน ท่านจงอ้าปากไว้ท่า เมื่อเรากระโดดไปถึงท่าน ท่านจงคาบเรา ไปเถิด

ธรรมดาจระเข้เมื่ออ้าปากต้องหลับตา แต่จระเข้หาได้สังเกตไม่จึงได้อ้าปากตามคำของ พระโพธิสัตว์นอนนิ่งอยู่ พระโพธิสัตว์ก็กระโดดไปจากเกาะเหยียบศีรษะจระเข้ แล้วกระโดดจากที่นั่น ไปถึงฝั่งแม่น้ำอย่างรวดเร็ว จระเข้เห็นดังนั้นก็เกิดความอัศจรรย์ใจ คิดว่าสิ่งที่วานรทำนี้ น่าอัศจรรย์ใจ นัก จึงกล่าวสรรเสริญว่า พระยาวานรผู้เจริญ บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วยคุณธรรม ๔ ประการ ย่อมครอบงำ

^{๑๐๗} กรมศิลปากร, หนังสือที่ระลึกงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี เรืองนิบาตชาดก เล่ม ๑, หน้า ๑๘๕-๑๘๗.

^{๑๐๘} พ.ชา. (ไทย), ๒๗/๕๗/๒๔.

ปัจจุามิตรเสียได้ในโลกนี้ ท่านก็มีอยู่บริบูรณ์ คือที่ ๑ สัจจะ ได้แก่ วจีสัตย์ พระยาวานรพูดว่าจะไปหา
 จระเข้ก็ไปจริง มิได้กล่าวมุสาวาท นี้เรียกได้ว่าพระยาวานรเป็นผู้มีวจีสัตย์ ประการที่ ๒ ธรรม ได้แก่
 ปัญญาไตร่ตรอง เช่น ตริตรองว่า เมื่อเราทำลงไปอย่างนี้จักได้รับผลเช่นนี้ เป็นต้น ปัญญานี้มีอยู่ใน
 พระยาวานร ประการที่ ๓ อิติ ได้แก่ ความเพียร แม้ความเพียรก็ได้มีอยู่แก่พระยาวานร ประการที่ ๔
 จาคะ ได้แก่ การสละให้ปัน หากว่าจระเข้ไม่คาบเอาพระยาวานร นับว่าเป็นความผิดของจระเข้เอง
 คุณธรรมข้อนี้ก็มีอยู่แก่พระยาวานรประการหนึ่ง เมื่อจระเข้กล่าวสรรเสริญพระยาวานรโพธิสัตว์ว่า
 ประกอบด้วยคุณธรรม ๔ ประการ จึงล่องพันตนไปได้ แล้วกลับไปสู่ที่อยู่ของตน

พระบรมศาสดาตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เทวทัตได้พยายามปลงพระชนม์ชีพเรา แมื่กาลก่อน
 ก็ได้พยายามปลงชีวิตของเราเหมือนกัน แล้วประชุมชาดกว่า จระเข้ในกาลนั้นได้มาเป็นเทวทัต จระเข้
 ผู้เป็นภรรยาได้มาเป็นนางจิญจมาณวิกา พระยาวานรพระโพธิสัตว์ได้มาเป็นเรตถาคตในกาลนี้

๓.๓.๓ ตโยธรรมชาดก^{๑๐๙} พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นลูกวานร ถูกบิดาคิดจะฆ่าแต่
 เอาตัวรอดมาได้ด้วยธรรม ๓ ประการ คือ ความขยัน ความกล้าหาญ และความรอบรู้จนรากษสต้อง
 ชมเชย รากษสชมเชยพระโพธิสัตว์ด้วยคาถาว่า “พญาวานร ผู้ผู้มีธรรม ๓ ประการเหล่านี้ คือ ความ
 ขยัน ความกล้ากล้า ปัญญา เช่นกับท่าน ผู้นั้นย่อมครอบงำศัตรูที่ตนพบเห็นได้”^{๑๑๐}

พระศาสดาประทับอยู่ที่เวฬุวนาราม ปราบภพเทวทัตผู้พยายามจะทำลายพระชนม์ของ
 พระองค์เหมือนหนหลัง จึงตรัสเรื่องนี้ แล้วทรงแสดงอดีตนิทานว่า ในอดีตครั้งพระเจ้าพรหมทัตครอง
 กรุงพาราณสี พระเทวทัตได้อุบัติในกำเนิดวานรปกครองฝูงอยู่ที่หิมวันตประเทศ เมื่อลูกวานรเกิดก็ชอบ
 อวยวะเพศลูกวานรเกรงว่าลูกวานรจะแย่งเป็นนายปกครองฝูง

พระโพธิสัตว์อาศัยสิงที่เป็นนายฝูงถือปฏิสนธิในท้องของนางวานรตัวหนึ่ง นางวานรทราบ
 ว่าตนตั้งครรภ์ จึงได้หลีกหนีไปอยู่ตำบลอื่น นางวานรมีครรภ์แก่ครบกำหนดก็คลอดพระโพธิสัตว์ เมื่อ
 เจริญวัยก็ถึงพร้อมด้วยความรู้และบริบูรณ์ด้วยกำลัง วันหนึ่งพระโพธิสัตว์ถามมารดาว่า บิดาอยู่ไหน
 มารดาตอบว่า บิดาของเจ้าปกครองฝูงวานรอยู่ ณ ภูเขาตำบลโน้น แม่จึงพาฉันไปหาบิดาด้วยเถิด แม่
 วานรบอกไปไม่ได้เพราะบิดาของเจ้ากลัวลูกวานรจะแย่งเป็นนายฝูง ได้ชอบอวยวะเพศลูกวานรที่เกิด
 นั้น แม่พาฉันไปเถิด ฉันรู้จักที่จะพึงทำ นางวานรขัดไม่ได้ก็พาลูกไปยังสำนักของบิดา

วานรผู้เป็นบิดาได้เห็นลูก คิดว่าเมื่อโตขึ้นจักไม่ยอมให้เราปกครองฝูงเราจักฆ่าเสีย แล้ว
 เรียกลูกเอ๋ยเจ้าจงมานี่ไปไหนเสียมานาน พุดแล้วก็ทำทีทอดรัดพระโพธิสัตว์ แล้วบีบเข้าไว้โดยแน่น พระ
 โพธิสัตว์ทรงกำลังดุจช้างสารกางเขนออกทอดรัดวานรผู้เป็นบิดาไว้โดยแน่น ดุจกระดุกจะแตกทำลาย
 ไป วานรผู้เป็นบิดาทนไม่ได้ต้องปล่อยบุตร ร่ำพังกว่ ลูกวานรนี้เมื่อเจริญวัยคงจะฆ่าเราแน่ เราจะฆ่าให้
 ตายด้วยอุบาย คิดได้ว่าที่ไม่ไกลมีสระซึ่งมีเสื่อน้ำเฝ้ารักษาอยู่ เราจักให้รากษสในสระนั้นกินเสีย จึงพุด

^{๑๐๙} กรมศิลปากร, หนังสือที่ระลึกงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี เรืองนิบาตชาดก เล่ม ๑, หน้า
 ๑๘๘-๑๙๐.

^{๑๑๐} พุ.ชา. (ไทย), ๒๗/๕๘/๒๔.

ว่า เวลานี้พ่อก็แก่เฒ่าจกมอให้เจ้าเป็นนายฝูง เป็นพระยาวานร เจ้าจงไปสระ ณ ตำบลโน้น แล้วนำเอาดอกกุหลาบ (บัวสีขาว) ๒ ดอก ดอกอุบล (บัวสีขาบ) ๓ ดอก ดอกปทุม (บัวหลวง) ๔ ดอก มาให้พ่อ

พระโพธิสัตว์รับว่า ฉันจะไปนำมาให้ แล้วไปสู่สระนั้น แต่มิได้ลงไปสระ พิจารณาถูกรอบสระ เห็นแต่รอยเท้าที่ลงสระ มิได้เห็นรอยเท้าที่กลับขึ้นมา จึงดำริว่าในสระนี้คงจะมีรากษสรักษาเป็นแน่ บิดาของเรามีอาจฆ่าเราได้ คิดจะให้รากษสกินเรา เราจักเก็บดอกบัวแต่ไม่ลงไปสระนี้ แล้วก็เดินในที่ไม่มีน้ำ เก็บเอาดอกบัวที่ละสองดอก ตามริมขอบสระโดยมิได้ลงไปสระ แล้วนำมากองที่ขอบสระ มิได้ลงไปสู่ที่รากษสมิอำนาจจะกินได้ รากษสเห็นดังนั้นคิดว่า วานรตัวนี้มีปัญญาซึ่งเราไม่เคยเห็นมาก่อน เลือกเก็บเอาดอกบัวตามปรารถนา แต่มิได้ลงมาในอาณาเขตของเราที่จะจับกินได้ แล้วเข้าไปใกล้พระโพธิสัตว์ พู่ว่าพระยาวานร ธรรมในโลกนี้มีอยู่ ๓ ประการ ถ้ามีแก่บุคคลใดย่อมครอบงำศัตรูเสียได้ คุณธรรม ๓ ประการ คือ ความเป็นผู้มีปัญญาล้ำหาญ ความเพียรอย่างสูงสุดอันสัมปยุตด้วยปัญญาความรู้ ที่จะกำจัดภัยอันตรายเสียได้ประการ ๑ ความเป็นคนกล้ากล้าสามารถ ไม่ครั่นคร้ามต่อภัยอันตรายประการ ๑ ความรู้ซึ่งอุบายทั้งปวงโดยฉับพลันตามความปรารถนาประการ ๑ คุณธรรมนี้ ถ้ามีอยู่แก่บุคคลผู้ใด บุคคลผู้นั้นย่อมก้าวล่วงข้าศึกศัตรูเสียได้ คุณธรรมนี้ ย่อมมีอยู่แก่ท่าน

รากษสถามพระโพธิสัตว์ว่า จะนำดอกบัวเหล่านี้ไปทำอะไร พระโพธิสัตว์ตอบว่า บิดาของเราปรารถนาจะให้เราเป็นพระยาวานร จึงได้ให้เรานำดอกไม้เหล่านี้ไป รากษสคิดว่าไม่ควรจะให้วานรผู้ประเสริฐนำดอกไม้ไปเอง เราควรจะนำไปให้แล้วถือเอาดอกไม้ตามหลังพระโพธิสัตว์ไป ครั้นวานรผู้เป็นบิดาเห็นพระโพธิสัตว์เดินมาแต่ไกล มีรากษสถือดอกไม้ตามหลังมาอีก ดำริแล้วหัวใจก็แตกออกเป็น ๗ เสียถึงแก่ความตาย ฝ่ายฝูงวานรบริวาร ได้พร้อมกันตั้งพระโพธิสัตว์ให้เป็นพระยาปกครองตนสืบต่อไป

พระบรมศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแล้ว ทรงสืบทอดอนุสนธิประชุมชาดกว่า วานรผู้เป็นนายฝูงในกาลนั้น ได้มาเป็นพระเทวทัต วานรพระบรมโพธิสัตว์ ได้มาเป็นเรตถาคต

๓.๓.๔ ดินทุกษาดก^{๑๑๑} พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาวานร ปลอบใจบริวารให้เบาใจว่าจะต้องพ้นภัย เพราะวานรหลานชายที่ฉลาด ฝูงลิง ๘๐,๐๐๐ ตัว เห็นมนุษย์ ตกใจกลัว จึงไปบอกพญาวานรโพธิสัตว์ด้วยคาถาว่า “มนุษย์ถือคันธนูและกำลูกธนู ถือดาบอันคมกริบ พวกมันล้อมพวกเราไว้ เราจักพ้นได้อย่างไร พญาวานรโพธิสัตว์ฟังคำของพวกลิงแล้วได้ปลอบว่า มนุษย์มีกิจการงานมาก ประโยชน์บางอย่างพึงเกิดขึ้นอย่างแน่นอน เวลาช่วงชิงเอาผลไม้ยังมีอยู่พวกท่านจงเคี้ยวกิน ผลมะพลับนั้นเถิด”^{๑๑๒}

^{๑๑๑} กรมศิลปากร, *หนังสือที่ระลึกงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี เรืองนิบาตชาดก เล่ม ๒*, (กรุงเทพมหานคร : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๒๐๓-๒๐๕.

^{๑๑๒} ขุ.ชา. (ไทย), ๒๗/๑๗๗/๗๗-๗๘.

พระบรมศาสดาประทับอยู่ ณ พระเชตวัน ประราภปัญญาบารมีตรัสเทศนาว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเราจะมิปัญญามากแต่ครั้งนี้ก็หาไม่ได้ แม้กาลก่อนเราตถาคตก็มีปัญญามาก แล้วทรงนำอดีตชาติมาแสดงดังนี้

พระเจ้าพรหมทัตครองเมืองพาราณสี พระโพธิสัตว์เกิดในกำเนิดวานร ได้เป็นนายฝูงมีบริวารประมาณแปดหมื่นอาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ ณ ที่ใกล้หิมพานต์ประเทศนั้น มีบ้านชายแดนบ้านหนึ่ง ที่กลางบ้านมีต้นมะพลับผลอร่ามหนึ่ง เมื่อบ้านไม่มีคน หมู่วานรก็พากันมากินผลมะพลับ ต่อมาต้นมะพลับมีผล แต่บ้านนั้นมีคนอาศัยทำไร่ไถ้ออวดล้อมแน่นหนา ผู้จะไปจะต้องเข้าออกทางประตูรั้วจึงจะได้ ส่วนต้นมะพลับกำลังมีผล หมู่วานรคิดว่า เราเคยไปกินผลมะพลับที่บ้านโน้น เดียวนี้มะพลับต้นนั้นจะมีผลหรือยัง บ้านนั้นมีคนอยู่หรือไม่ ใช้นวนรตัวหนึ่งไปสืบข่าว รู้ว่ามะพลับกำลังมีผล และบ้านก็มีคนอาศัยอยู่แน่นหนา จึงกลับมาบอกแก่วานร วานรเหล่านั้นรู้ว่าต้นมะพลับนั้นมีผลก็อยากกิน จึงพากันไปบอกวานรโพธิสัตว์ พระยาวานรจึงถามว่า ถ้ามีคนอาศัยก็อย่าไปเลย เพราะมนุษย์มีเล่ห์กลมาก พวกวานรจึงพากันอ้อนวอน ว่าเราทั้งปวงจักพากันไปกินตอนเที่ยงคืนเวลาที่พวกมนุษย์หลับ เมื่อพระยาวานรอนุญาตแล้ว พากันออกจากป่าหิมพานต์มาพักนอนที่หินแผ่นใหญ่ใกล้บ้าน คอยทำให้พวกมนุษย์หลับ ครั้นเที่ยงคืนพวกมนุษย์หลับหมด ก็พากันขึ้นไปกินผลมะพลับ

มีบุรุษผู้หนึ่งลงจากเรือนจะไปถ่ายอุจจาระ เดินผ่านกลางบ้าน เห็นวานรอยู่บนต้นมะพลับ จึงกลับไปบอกเพื่อนกัน พวกมนุษย์พากันผูกธนู มือถืออาวุธต่าง ๆ ไปยืนแวดล้อมต้นพลับโดยรอบ พุดว่าเวลาเข้าค้อยจับฝูงวานร วานรทั้งแปดหมื่นเห็นมนุษย์มาล้อมอยู่ก็กลัวยิ่งนักปรึกษากันว่าพระยาวานร จะเป็นที่พึ่งพวกเราได้ จึงพากันเข้าไปหาพระยาวานรแล้ว ว่าทำอย่างไรจึงจะหนีให้รอดพ้นไปได้

พระยาวานรได้ฟังถ้อยคำจึงพลอบว่า ท่านอย่ากลัวเลย ธรรมดาพวกมนุษย์ย่อมมีกิจธุระมาก เวลานี้เป็นเวลาเที่ยงคืนอยู่ เมื่อมนุษย์พากันมาเฝ้าล้อมคอยจะจับพวกเราฆ่าอยู่ คงจะต้องไปทำกิจธุระซึ่งเป็นของตนโดยแท้ เมื่อพระโพธิสัตว์พลอบวานรแล้วว่า ประโยชน์ธุระที่จำเป็นจะต้องทำตามหน้าที่ อันใดอันหนึ่งคงจะเกิดมีแก่พวกมนุษย์ผู้มีกิจการมากเป็นแท้ พวกเรามากินผลมะพลับยังมีเวลา ท่านทั้งหลายพากันเก็บผลไม้กินให้สบาย เวลาเข้านุชจะฆ่าพวกเราคอยคิดแก้ไขกันภายหลัง

พระโพธิสัตว์พลอบหมู่วานรให้หายกลัวด้วยอุบาย หากไม่ได้รับคำพลอบให้หายกลัวจะมีใจแตกทำลายตายทั้งหมด ส่วนพระโพธิสัตว์ครั้นพลอบวานรแล้ว จึงสั่งให้นวนร หายไปแต่วานรชื่อเสนกะ ผู้เป็นหลานแห่งพระโพธิสัตว์ จึงแจ้งแก่พระโพธิสัตว์ เสนกะไม่มาก็ดีแล้ว อย่ากลัวเลย เดียวเขาจะทำความสวัสดิ์ให้แก่พวกเรา เมื่อวานรเสนกะหลับอยู่ผู้เดียว ตื่นมาไม่เห็นเพื่อนสักตัวหนึ่ง ก็สะกดรอยตามเห็นมนุษย์เคลื่อนอยู่ก็รู้ว่าภัยบังเกิดแก่วานรแล้ว รีบไปสู่บ้านหญิงแก่ซึ่งติดไฟนั่งปั่นด้ายอยู่เรือนสุดท้ายของบ้าน ทำเหมือนเด็กไปนาฉวยตุ๋นไฟจากกองไฟแล้ว วิ่งไปจุดเรือนอยู่ทางเหนือ

ลมไหม้โพล่งขึ้น มนุษย์เห็นไฟติดขึ้นก็ละจากพวกวานรพากันไปดับไฟ พวกวานรก็เก็บผลมะพลับตัวละผลไปฝากวานรเสนกะ

พระบรมศาสดา ทรงนำพระธรรมเทศนาเรื่องนี้มาแล้ว ประชุมชาดกว่า วานรเสนกะในกาลนั้น ได้มาเป็นมหานามศากยราช วานรทั้งหลายได้มาเป็นพุทธบริษัท วานรนายฝูงได้มาเป็นเรือดาค

๓.๓.๕ สุตุมารชาดก^{๑๑๓} พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาวานร เอาตัวรอดจากจระเข้ได้ด้วยปัญญา พญาวานรโพธิสัตว์ได้กล่าวกับจระเข้ด้วยคาถาว่า “อย่าเลยสำหรับมะม่วง ผลหว่าและผลขนุนที่ท่านเห็นที่สมุทรฝั่งโน้นผลมะเดื่อของเราประเสริฐกว่า ร่างกายของท่านใหญ่โตเสียเปล่า แต่ปัญญาไม่สมกับร่างกายเลยนี้จระเข้ เจ้าถูกราลวงแล้ว บัดนี้เจ้าจงไปตามสบายเถิด”^{๑๑๔}

พระศาสดาเสด็จประทับอยู่ ณ พระวิหารเวฬุวัน ประราภพระเทวทัตเพียรปลงพระชนม์พระองค์ ทรงแสดงชาดกว่าจริงอยู่ จึงมีคำรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เทวทัตเพียรฆ่าตถาคตในกาลนี้เท่านั้น หามิได้ แม้ในกาลก่อน เขาก็ได้เพียรฆ่าตถาคตแต่ไม่สามารถทำให้ตถาคตสะดุ้งได้ แล้วทรงเล่าอดีตชาดกดังต่อไปนี้

ในอดีตกาลล่วงแล้ว เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองเมืองพาราณสี พระโพธิสัตว์บังเกิดในกำเนิดวานร เป็นผู้มีสรีระอันใหญ่บริบูรณ์ด้วยเรียวแรง มีกำลังเสมอด้วยช้างสารและมีรูปร่างอันงามอาศัยอยู่ในป่า ใกล้ค้ำแม่น้ำคงคา ในแม่น้ำคงคามีจระเข้คูหนึ่ง ภรรยาจระเข้เห็นสรีระของวานรโพธิสัตว์ เกิดแพ้ท้องอยากกินเนื้อหัวใจของพระโพธิสัตว์ บอกจระเข้สามีว่ามีความปรารถนาจะกินเนื้อหัวใจพระยาวานร จระเข้สามีบอกว่าเราอยู่ในน้ำ ส่วนพระยาวานรอยู่บนบกจักจับได้หรือ จระเข้ภรรยาบอก จงจับด้วยอุบาย ถ้าหากว่าไม่ได้กินเนื้อหัวใจของพระยาวานรจักตายเสีย จระเข้ผู้เป็นสามีพลอบว่า อย่าคิดวุ่นวายเลย อุบายมีอยู่เราจักให้เจ้าได้กินเนื้อหัวใจของพระยาวานรให้ได้ ครั้นพลอบนางจระเข้แล้ว เห็นพระยาวานรโพธิสัตว์ลงไปดื่มน้ำในแม่น้ำคงคา กลับขึ้นมานั่งอยู่ริมฝั่ง จึงไปหาพระยาวานรโพธิสัตว์ แล้วกล่าวว่าเหตุไรท่านจึงเคี้ยวกินผลกล้วยที่เป็นผลไม้ไม่อร่อยในที่นี้ และเที่ยวอยู่ที่มีผลไม้ขาดแคลน ต้นไม้มีผลอร่อยมีอยู่ พากันนั้น ผลไม้ไม่มีขาดเลย ท่านไปเคี้ยวกินผลไม้ที่ฝั่งโน้นมิดีหรือ พระยาจระเข้ชวน พระยาวานรว่า ข้าจักไปฝั่งโน้นอย่างไร พระยาจระเข้บอก ถ้าท่านจะไปจริง ข้าจักให้ท่านขี่หลังแล้วจักไปส่ง พระโพธิสัตว์เชื่อ รับว่าดีแล้ว จึงขึ้นนั่งบนหลังจระเข้ ฝ่ายจระเข้พาไปหน่อยหนึ่ง กตพระโพธิสัตว์ให้จมลงไปในน้ำ พระโพธิสัตว์ถามว่า เหตุใดทำให้เราให้จมลงน้ำเล่า จระเข้บอกว่าภรรยาของเราแพ้ท้องอยากกินเนื้อหัวใจของท่าน เราจึงกตให้ท่านจมลงในน้ำ พระยาวานรเอ่ยว่า แต่ว่าหัวใจของเรามีได้อยู่ที่ตัวเรา ถ้าหากว่าหัวใจอยู่ในท้องเรา เมื่อเราเที่ยวโดดไปโดดมาอยู่บนยอดไม้และกิ่งไม้ เนื้อหัวใจมิแหลกเป็นจุณแล้วหรือ จระเข้ถาม ท่านเก็บเนื้อหัวใจไว้ที่

^{๑๑๓} กรมศิลปากร, หนังสือที่ระลึกงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี เรือนินาตชาดก เล่ม ๒, หน้า ๒๙๑-๒๙๓.

^{๑๑๔} ขุ.ชา. (ไทย), ๒๗/๒๐๘/๙๕.

ไหนด่า พระโพธิสัตว์ขึ้นมามีผลอันสุดคึกเป็นพวง แล้วบอกว่า ท่านจงดูหัวใจของเราที่ต้นไม้นั้น
 จระเข้ว่า ท่านจงให้หัวใจแก่เราเถิด เราก็จักไม่ทำท่านให้ตาย พระยายานรบอกว่ายท่านจงนำเราไปที่
 ต้นไม้ เราจะให้หัวใจแก่ท่าน จระเข้พาพระโพธิสัตว์ไปที่ต้นมะเดื่อ พระโพธิสัตว์ก็กระโดดขึ้นจากหลัง
 จระเข้ขึ้นไปนั่งอยู่บนต้นมะเดื่อ แล้วกล่าวว่าจระเข้ผู้เป็นสหายพาล สำคัญว่าหัวใจของสัตว์อยู่บนยอด
 ไม้ ผู้นั้นเป็นคนพาลเขลาโดยแท้ เราลวงท่าน ผลไม้ของท่านอยู่ฝั่งโน้น ก็จึงเป็นของท่าน สรีระของ
 ท่านใหญ่จริง แต่ปัญญาไม่มี พระโพธิสัตว์กล่าวว่า ผลไม้ทั้งหลายเหล่านี้ใดที่ท่านว่ามีอยู่ ณ ฝั่งแห่ง
 สมุทร ผลไม้ทั้งหลายเหล่านั้น คือ มะม่วง หว้า ขนุน ไม่ควรแก่เราทั้งสิ้น ต้นมะเดื่อของเราประเสริฐ
 กว่า สรีระของท่านใหญ่โต แต่ทว่าปัญญาไม่สมควรแก่สรีระ ท่านถูกเราลวงแล้ว ท่านจงไปโดยควรแก่
 ความสุขเถิด

จระเข้ได้ฟังคำพระโพธิสัตว์ เกิดโศกเศร้าและละอายเป็นกำลัง จึงกลับไปที่อยู่ของตน นอน
 ชมเชาอยู่ พระบรมศาสดา นำพระธรรมเทศนานี้ แล้วประชุมชาดกว่า จระเข้ในครั้งนั้น มาเป็นภิกษุ
 เทวทัต นางจระเข้มาเป็นนางจิญจมาณวิกา พระยายานรในครั้งนั้นเป็นตถาคต

๓.๓.๖ ครุฑิตชาดก^{๑๑๕} พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติ เป็นพญาวานร ตีเตียนมนุษย์ที่ไม่รู้จัก
 ความไม่เที่ยง แสวงหาแต่ทรัพย์เป็นของตนให้หมู่วานรบริวารฟัง พญาวานรโพธิสัตว์ได้กล่าวกับพวก
 วานรด้วยคาถาว่า “มนุษย์ทั้งหลายผู้มีปัญญาทราม ไม่เห็นอริยธรรม กล่าวกันอย่างไรว่า เงินของฉัน
 ทองของฉัน ทั้งคืนทั้งวัน ในเรือนหลังหนึ่งมีเจ้าของเรือนอยู่ ๒ คน ใน ๒ คนนั้น คนหนึ่งไม่มีหนวด
 นมยาน เกลา่ผมมวย และเจาะหู ถูกซื้อด้วยทรัพย์เป็นจำนวนมาก ชายเจ้าของเรือนนั้นพูดเสียดแทง
 ชนนั้นตั้งแต่วันที่มาถึง”^{๑๑๖}

พระบรมศาสดาประทับ ณ พระเชตวัน ปรรณภิกษุผู้กระสันไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์
 รูปหนึ่ง ตรัสว่า ภิกษุขึ้นชื่อว่ากิเลส แม้สัตว์เดรัจฉาน ก็ได้กล่าวตีเตียน ท่านเป็นผู้บวชแล้วในศาสนา
 เหตุไรจึงมาเกิดความกระสัน ด้วยอำนาจกิเลสที่สัตว์ดิรัจฉานตีเตียนแล้ว เป็นการไม่ควร จึงนำชาดก
 มาแสดงดังนี้

พระเจ้าพรหมทัตครองเมืองพาราณสี พระโพธิสัตว์กำเนิดเป็นวานรในทมิฬวันตประเทศ
 พรานป่าจับวานรโพธิสัตว์ได้ นำไปถวายพระเจ้าพรหมทัต วานรเมื่ออยู่ในพระราชนิเวศน์ เป็นสัตว์
 บริบูรณ์ไปด้วยวัตร ได้รู้เห็นกิริยาที่เขาประพฤติปฏิบัติ ในมนุษยโลก พระราชาทรงเลื่อมใสในวัตรของ
 พระโพธิสัตว์ จึงสั่งให้พรานป่าเข้าเฝ้า แล้วตรัสว่าจงพาวานรนี้ไปปล่อยในที่ที่จับได้ พรานป่าพาพระ
 โพธิสัตว์ไปปล่อยในป่าหิมพานต์ มาประชุมกัน ณ แผ่นหินอันใหญ่ เยี่ยมเยือนพระโพธิสัตว์ แล้วเจรจา
 ถามว่าท่านไปอยู่ที่ไหนมา พระโพธิสัตว์ตอบว่าไปอยู่ในราชนิเวศน์ในเมืองพาราณสี หมู่วานรถามต่อ

^{๑๑๕} กรมศิลปากร, หนังสือที่ระลึกงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี เรื่องนิบาตชาดก เล่ม ๒, หน้า
 ๓๒๐-๓๒๒.

^{๑๑๖} พุ.ชา. (ไทย), ๒๗/๒๑๘/๑๐๑.

ว่าเมื่อท่านอยู่อย่างนั้น โฉนจึงหลุดมาได้ พระโพธิสัตว์บอกว่าพระราชาก็ให้เราเป็นลิงสำหรับล้อเล่น แล้วเลื้อยใสในวัตรของเรา จึงให้พรานป่านำเรามาปล่อย หมู่วานรถามต่อว่าท่านคงรู้กิริยาที่เขาประพฤติกันในมนุษยโลก พวกเราปรารถนาจะฟัง ท่านจงเล่าให้ฟังก่อน พระโพธิสัตว์ตอบ ท่านอย่าถามถึงกิริยาของมนุษย์เลย เราไม่อยากเล่าให้ฟัง แต่วานรทั้งหลายอยากจะฟัง พระโพธิสัตว์จึงบอกว่า มนุษย์นั้น เป็นกษัตริย์บ้าง เป็นพราหมณ์บ้าง ย่อมกล่าวว่าของของเรา เขาไม่รู้ว่าสรรพสิ่งไม่เที่ยง โดยสภาพที่เป็นของมีแล้วกลับไม่มี ท่านทั้งปวงจงฟังเหตุ ของมนุษย์ที่เป็นอันธพาล มีปัญญาชั่ว ไม่เห็นอริยธรรม พุดกันแต่ว่าเงินทองของเรา ทั้งกลางคืนกลางวัน ในเรือนหนึ่งมีเจ้าของเรือนสองคน เจ้าของเรือนคนหนึ่งไม่มีหนวด มีนมอันห้อยลง มีมวยผมอันเกล้าแล้ว มีหูอันเจาะแล้ว เขาซื้อมาด้วยทรัพย์ เจ้าของเรือนผู้นี้กล่าวเสียดแทงชนในเรือนเสมอ มีทาสและกรรมกร ด้วยปากว่าทาสคนร้าย ทาสคนชั่ว จงทำสิ่งนี้ อย่าทำสิ่งนั้น แล้วเขาก็ดูตรวจตรามหาชนที่อยู่ในเรือน กิริยาที่เขาประพฤติกันในมนุษยโลกอย่างนี้ เป็นการไม่ควรยิ่งนัก

เมื่อวานรโพธิสัตว์ติเตียนมนุษยโลก วานรทั้งหลายได้ฟัง ก็ปิดหูทั้งสองด้วยมือห้ามว่า ท่านอย่าเล่าอีกเลย เราไม่ขอฟังเรื่องที่ไม่ควรฟัง ว่าแล้วก็ติเตียนแผ่นดินนั้นว่า เพราะแผ่นดินนี้ เราทั้งหลายจึงได้ฟังเรื่องที่ไม่ควรฟัง แล้วก็พากันไปอยู่ ณ ที่อื่น แผ่นดินนั้นมีชื่อว่า ครหิตปาสาณ ตั้งแต่นั้นมา

พระศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนานี้มา แล้วประกาศสัจจะทั้งหลาย ประชุมชาดกว่า หมู่วานรในกาลนั้น มาเป็นพุทธบริษัท ฝ่ายพระยาวานรในกาลนั้นคือเรตถาคต

๓.๓.๗ จุฬนันทียชาดก^{๑๑๗} พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาวานร ได้สละชีวิตของตน และน้องห้วงช่วยมารดา แต่ก็ถูกพรานใจบาปฆ่าหมดทั้ง ๓ แม่ลูก พรานนั้นกลับถูกแผ่นดินสูบไปเกิดในอเวจีมหานรก ดังพระคาถาที่ว่า “บุรุษชั่วถูกแผ่นดินสูบประลึกถึงโอวาทของอาจารย์ได้ จึงกล่าวรำพันว่าท่านอาจารย์ได้กล่าวคำใดไว้ว่า ท่านอย่าได้ทำความชั่วที่ทำแล้วจะทำตนให้เดือดร้อนในภายหลัง คำนี้เป็นคำของอาจารย์ คนทำกรรมใดไว้อย่อมเห็นกรรมนั้นในตน คนทำกรรมดีย่อมได้รับผลดี คนทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่ว คนหว่านพืชเช่นไรย่อมได้รับผลเช่นนั้น”^{๑๑๘}

พระบรมศาสดาประทับ ณ เวฬุวันวิหาร ประราธภิกษุที่ประชุมกัน ณ ธรรมสภาสนทนาว่า พระเทวทัตผู้หยาบช้าพลุก่อนศิลาและปล่อยช้างนาฬาคีรี หมายจะให้ย่ำยีพระผู้มีพระภาคเจ้า ขันติเมตตปราณี แม้นิดหนึ่งของพระเทวทัตหาไม่ได้ สมเด็จพระบรมศาสดาเสด็จมายังที่ประชุมสงฆ์ ทรงทราบความแล้วมีดำรัสว่า ภิกษุเทวทัตจะได้เป็นผู้หยาบช้าในกาลบัดนี้หาไม่ ในกาลก่อนเคยเป็นผู้หยาบช้าปราศจากกรุณา แล้วทรงนำเรื่องราวมาอ้างว่า

^{๑๑๗} กรมศิลปากร, หนังสือที่ระลึกงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี เรื่องนิบาตชาดก เล่ม ๒, หน้า ๓๓๖-๓๓๙.

^{๑๑๘} พุ.ชา. (ไทย), ๒๗/๒๒๒/๑๐๓.

พระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติ ณ กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์อุบัติเกิดเป็นวานรน้อยอยู่ในประเทศหิมวันต์ พระโพธิสัตว์มีวานรผู้น้อง ชื่อจุพนันทียะ วานรพี่น้อง มีวานรแปดหมื่นเป็นบริวาร แต่ต้องปฏิบัติมารดาตาดาบอด ณ หิมวันตประเทศ วานรพี่น้องเมื่อจะไปสู่ป่า ให้มารดานอนอยู่ในพุ่มไม้ แสงหาผลไม้ แล้วส่งให้บริวารนำไปให้มารดา ฝ่ายวานรผู้นำผลไม้มา มิได้ให้แก่มารดาพระโพธิสัตว์ กลับบริโภครอง จนมารดาพระโพธิสัตว์อดอยากหิวกระหาย มีกายซูบผอมเหลือแต่หนังหุ้มกระดูก

พระโพธิสัตว์กลับจากป่าเห็นมารดาซูบผอมถามว่า ได้ส่งผลไม้มาให้มารดาทุกวัน ไฉนจึงซูบผอม มารดาพระโพธิสัตว์ตอบว่า ไม่ได้รับผลไม้ที่ส่งมาให้เลย พระโพธิสัตว์ดำริว่า ถ้าเราควบคุมฝูงวานรอยู่อย่างนี้ มารดาของเราจักถึงความพินาศ เราจักหกละฝูงวานรมาเลี้ยงมารดาผู้เดียว จึงเรียกจุพนันทียะผู้น้องมาสั่งว่า จงเป็นธุระคุมฝูงวานร เราจักอยู่เลี้ยงมารดา จุพนันทียะตอบว่า ข้าพเจ้าไม่ยอมคุมฝูงวานร ขออยู่ปฏิบัติมารดาด้วย วานรพี่น้องพากันละจากฝูงวานร แล้วพามารดาออกจากป่าหิมพานต์มาอาศัยต้นไทร ตั้งใจปฏิบัติมารดาอยู่ที่สุดแดนเมืองพาราณสี

มาณพหนึ่งอยู่เมืองพาราณสี ได้เรียนศิลปศาสตร์ในสำนักทิศาปาโมกข์เมืองตักศิลา สำเร็จจึงบอกลาอาจารย์ว่าจะกลับบ้าน ฝ่ายอาจารย์พิจารณาด้วยวิชาคุณว่า มาณพผู้นี้มีสันดานหยาบช้า ให้โอวาทสั่งสอนว่า เจ้าเป็นผู้มีสันดานร้ายกาจ ถ้าเจ้ายังขึ้นประพตอยู่จักประสบความพินาศใหญ่ และได้รับทุกข์มาก เจ้าอย่าเป็นผู้เก่งกาจและอย่าทำกรรมอันเดือดร้อนภายหลัง สอนสั่งแล้วก็ส่งไป

มาณพเคารพไหว้อาจารย์แล้วลาไปเมืองพาราณสี มีภรรยาเลี้ยงชีวิตด้วยเป็นพรานออกจากพาราณสีไปอาศัยอยู่บ้านนอกเมือง ผู้ภรรยาและลูกธนูออกไปป่าล่าเนื้อต่าง ๆ ได้มาขายเลี้ยงชีวิตเสมอมา

วันหนึ่งพรานเข้าไปในป่า หาเนื้อไม่ได้เดินกลับมาเห็นต้นไทรใหญ่อยู่ จึงคิดว่าบริเวณต้นไทรนี้ คงมีอะไรแน่ ขณะนั้นสองวานรพี่น้องอยู่ ณ คบไม้ไทร ให้มารดาบริโภคผลไม้เห็นนายพรานเดินมาปรึกษากันว่า พรานเห็นมารดาของเราจักไม่ทำอันตราย ปรึกษากันแล้วก็หลบไปซ่อนอยู่ระหว่างคบไม้ไทร ฝ่ายบุรุษเดินเข้ามาถึงโคนต้นไทร เห็นวานรตาดาบอด คิดว่าจะไม่กลับไปมือเปล่า แล้วโน้มธนูเพื่อจะยิง

พระโพธิสัตว์เห็นนายพรานทำอาการจะยิงมารดา จึงบอกกับวานรผู้น้องว่า จุพนันทียะ บุรุษนั้นต้องการจะยิงมารดา เราจักสละชีวิตตายแทนมารดา เจ้าจงปฏิบัติมารดาต่อไป บอกแล้ว จึงออกจากกิ่งไม้พูดว่า อออย่างมารดาเราเลย ท่านแก่ชราตาก็บอด จงยิงตัวเราเถิด แล้วไปนั่งอยู่ใกล้ตรึงลูกศรนายพราน นายพรานหาความกรุณาไม่ ปล่อยลูกศรยิงไปถูกพระโพธิสัตว์ตกลง แล้วโค้งธนูพาดลูกศรกับสายหามายจะยิงมารดาพระโพธิสัตว์ต่อไป

จุฬนันทิยะเห็นนายพรานจะยิงมารดา คิดว่าแม้มารดาอยู่ต่อวันเดียว ก็ชื่อว่ารอดชีวิต เรา จักตายแทนมารดา พุตวิงวอนนายพรานว่า จงให้ชีวิตแก่มารดาเถิด ไปนั่งใกล้ลูกศร นายพรานก็ยิงจุฬนันทิยะให้ตกลง แล้วจึงยิงนางวานรให้ตกตายลงพร้อมกัน เอาใส่หีบเดินกลับมายังเรือนตน

ลำดับนั้น สายฟ้าผ่าลง ณ เรือนบุรุษใจบาป เกิดเป็นไฟไหม้เรือนเผาเอาภรรยา กับ ทารก อีกสองคนตายไป ยังเหลือไม้เสาตั้งห้อยติดอยู่กับชื่อ บุรุษผู้อยู่บ้านใกล้กัน เห็นพรานเดินมาจึงเล่าทุก ประการ นายพรานใจบาปโคกเศร้าถึงบุตรภรรยา ทิ้งหีบเนื้อและธนูร้องไห้ไปมาแก้ผ้าเปลือยกายเดิน เข้าไปในเรือนไฟไหม้ ไม้ชื่อติดอยู่ปลายเสาตั้ง ก็หลุดปลัดตกถูกศีรษะนายพรานแตก แผ่นดินก็แยก เป็นช่อง เปลวไฟลุกขึ้นมาแต่เวเจียรก สูดเผาเอาพรานผู้ใจบาป พรานระลึกโอวาทของอาจารย์ปาราสัยพราหมณ์ ว่าอย่าทำกรรมเป็นบาป บาปกรรมสิ่งใดที่ท่านทำไว้แล้ว ตัวเองจะเดือดร้อนภายหลัง ถ้อยคำนี้เป็นคำสอนของอาจารย์ บุรุษทำทุจริตด้วยกายเมื่อได้รับผลแห่งทุจริต ย่อมเห็นทุจริตกรรม ในตน กัลยาณการิชนผู้ทำกรรมดีคนใด คนนั้นย่อมเสวยผลดี ปาปการิชนคนทำบาปใด ผู้นั้นย่อมเสวย ผลบาป พิษพรรณอันบุคคลหว่านลงไว้เช่นใด ย่อมนำมาซึ่งผลตามควรเช่นนั้น เมื่อพรานผู้ใจบาปคร่ำ ครวญด้วยอาการนี้ ก็จมลงยังแผ่นดินสิ้นชีวิตไปเกิดในอเวจีมหานรก

พระบรมศาสดาเล่าอดีตนิทานแล้วตรัสว่า เทวทัตเป็นผู้หยาบช้าแต่กาลเดียวนั้นมิได้ ถึง กาลก่อนได้เป็นผู้หยาบช้า แล้วประชุมชาดกว่า บุรุษพรานใจบาปครั้งนั้น ได้มาเป็นเทวทัต ทิศา ปาโมกข์อาจารย์ในกาลนั้น ได้มาเป็นสารีบุตร จุฬนันทิยวานรในกาลนั้น ได้มาเป็นอนันตทะ นางลิงผู้ เป็นมารดาในครั้งนั้น ได้มาเป็นมหาปชาบดีโคตมี มหานันทิยะในกาลนั้น ครั้นกลับชาติมาคือเรา ตถาคต

๓.๓.๘ กุมภิลชาดก^{๑๑๙} พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาวานร แสดงธรรมแก่จระเข้ ว่า ผู้ที่มีธรรม ๔ ประการ คือ สัจจะ ธรรม อิติ จาคะ ย่อมพ้นจากศัตรูได้พระโพธิสัตว์ได้กล่าวคาถาว่า “พญาวานร ผู้ใดมีธรรม ๔ ประการนี้ คือ สัจจะ ธรรมะ อิติ จาคะ เช่นกับท่านผู้นั้นย่อมครอบงำศัตรูที่ ตนพบเห็นได้ ส่วนผู้ใดไม่มีคุณธรรมอันเป็นเครื่องให้เจริญอย่างยิ่ง ๔ ประการนี้ คือ สัจจะ (๒) ธรรมะ (๓) อิติ (๔) จาคะ ผู้นั้นย่อมครอบงำศัตรูที่ตนพบเห็นไม่ได้”^{๑๒๐}

พระบรมศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเวฬุวัน ปรรณภิกษุเทวทัต เป็นเหตุเบื้องต้น ทรง ตรัสพระธรรมเทศนาว่า

เมื่อจระเข้ล่องลงจะกินพระยาวานร พระโพธิสัตว์ขอผลัดขึ้นฝั่งได้ไม่ให้อจระเข้กิน จระเข้ จึงกล่าวแก่พระยาวานรว่า ดูกรพานรินทร์ ธรรมทั้งหลายหนอ ความจริง ๑ ความชอบธรรม ๑ ความ เพียร ๑ ความสละให้ ๑ สืออย่างนี้ย่อมมีแก่ท่านผู้ใดอย่างไรเล่า ท่านผู้นั้นย่อมล่องพ้นปัจจามิตรที่ตน

^{๑๑๙} กรมศิลปากร, หนังสือที่ระลึกงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี เรืองนิบาตชาดก เล่ม ๒, หน้า ๓๔๓-๓๔๔.

^{๑๒๐} พุ.ชา. (ไทย), ๒๗/๒๒๔/๑๐๔.

พบแล้วไปแล้วพระโพธิสัตว์จึงกล่าวตอบจะเช่นนั้น ด้วยคาถาประพันธ์ดังนี้ว่า ดูกรท่านกุมภิลผู้เจริญ ยิ่ง กงธธรรมคือความจริง ๑ ความชอบธรรม ๑ ความเพียร ๑ ความสละให้ ๑ เหล่านี้ย่อมไม่มีแต่ท่านผู้ใด ท่านผู้นั้นย่อมไม่อาจล่วงพ้นปัจจามิตรอันตนพบแล้วไปได้เลย

ดูกรท่านกุมภิลผู้เจริญยิ่ง อันว่าคุณโดยเนื้อความว่ากงธธรรมสี่อย่างนี้ ย่อมไม่มีแต่ท่านผู้ใด ท่านผู้นั้นย่อมไม่อาจล่วงพ้นปัจจามิตรไปได้ [เนื้อความต่าง ๆ นอกนั้นเหมือนในสังขมวารชาดก]

๓.๓.๙ กาฬพาหุชาดก^{๑๒๑} พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นวานรเผือก ชื่อว่า ราธะ [บางเล่มว่าเป็นนกแขกเต้า] สอนน้องชาย ไม่ให้ริษยวานรคำที่เพิ่งถูกจับมาใหม่ว่า ได้อาหารมากกว่าตน ไม่นานก็คงถูกไล่ออกไปเพราะชอบหลอกพระกุมาร วานรเผือกกราธโพธิสัตว์ได้ฟังวานรโปฏฐปาทะกล่าว จึงกล่าวเป็นคาถาว่า “น้องโปฏฐปาทะเอ๋ย โลกธรรมในหมู่มนุษย์เหล่านี้ คือ ความมีลาภ ไม่มีลาภ มียศ ไม่มียศ นิินทา สรรเสริญ สุขและทุกข์ เป็นของไม่เที่ยง อย่าเศร้าโศกไปเลย จะเศร้าโศกไปทำไม” วานรโปฏฐปาทะกล่าวว่า “พี่ราธะ พี่เป็นบัณฑิตแท้ ๆ ย่อมรู้ประโยชน์ที่ยังไม่มาถึงทำอะไร เราจะเห็นถึงชั่วถูกไล่ออกจากราชตระกูล” วานรเผือกกราธโพธิสัตว์กล่าวว่า “ลิงกาฬพาหุกระดิกหู กลอกหน้ากลอกตา ทำให้พระราชากุมารหวาดกลัวอยู่บ่อย ๆ มันจะทำตนเองให้อดข้าวและน้ำ”^{๑๒๒}

เมื่อพระบรมศาสดาเสด็จประทับในเวฬุวนาราม ทรงปรารภพระเทวทัตผู้เสื่อมลาภสักการะ ได้ประทานพระธรรมเทศนาว่า เมื่อพระเทวทัตผูกค่านในสมเด็จพระบรมศาสดา ได้เข้าพบกับนายขมังธนูเพื่อล้างผลาญพระบรมครูแต่ไม่สมประสงค์ มีโทษปรากฏจรรทั่วไปเพราะปล่อยช้างนาฬาคีรี ตั้งแต่นั้นหมู่มนุษย์พากันเลิกรุ้ระกัถถวายเธอเป็นนิตยมาถึงพระราชาก็ทอดธุระเธอเสียไม่เยื่อใยต้องสิ้นลาภสักการะ เทียวขออาหารในสกุลทั้งหลายอยู่ ภิคุชทั้งหลายแกล้งเหตุนี้กันในเรื่องธรรมว่า พระเทวทัตคิดจะให้เกิดลาภสักการะ แต่ไม่อาจรักษาส่วนที่ได้แล้วให้ยั่งยืน พระบรมศาสดาจารย์ ตรัสว่า ไม่ใช่เดี๋ยวนี้เท่านั้นถึงแต่ก่อนเขาก็เคยเสื่อมลาภสักการะมาแล้ว จึงทรงนำอดีตนิทานมาตรัสว่า

ในอดีตกาลครั้งพระเจ้าธัญชัยครองกรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์เป็นวานรเผือกชื่อว่าราธะ มีบริวารหมู่ใหญ่ มีน้องอีกตัวหนึ่งชื่อว่า โปฏฐปาทะ มีพรานคนหนึ่งจับพี่น้องทั้งสองนั้นไปถวายพระเจ้าพาราณสี ท้าวเธอโปรดให้ชังวานรทั้งสองนั้นไว้ในกรงทอง ให้บริโภคน้ำตาลดอกคณน้ำผึ้งด้วยจานทอง ให้ดื่มน้ำอันเจือด้วยน้ำตาลกรวดอย่างดีได้มีสักการะและลาภยศอย่างบริบูรณ์

ต่อมานายพรานคนหนึ่งนำลิงดำตัวหนึ่งชื่อว่ากาฬพาหุ มาถวายแด่พระราชา ตัวที่มาก็ที่หลังนั้นกลับมีลาภสักการะมากกว่าสองลิงเผือกกลับเสื่อมไป พระโพธิสัตว์หาว่ากระไรไม่เพราะตนเข้าลักษณะแห่งผู้คงที่ ฝ่ายตัวน้องไม่เข้าลักษณะแห่งผู้คงที่ ทนสักการะของลิงดำอยู่ไม่ได้จึงพูดว่า พี่เมื่อก่อนในราชสกุลนี้เคยให้ของกินอย่างมีรสดี ๆ แก่เรา แต่เดี๋ยวนี้ไม่ได้ เขานำมาให้ลิงกาฬพาหุ

^{๑๒๑} กรมศิลปากร, หนังสือที่ระลึกงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี เรืองนิบาตชาดก เล่ม ๓, หน้า ๒๘๕-๒๘๗.

^{๑๒๒} พุ.ชา. (ไทย), ๒๗/๓๒๙/๑๗๙-๑๘๐.

เท่านั้น เมื่อเราไม่ได้ลามาสักการะจกอยู่ทำไม ไปอยู่ในป่าจะดีกว่า วานรผู้น้องกล่าว บัดนี้ข้าวและน้ำที่พวกเราเคยได้มาแต่ก่อนไปขึ้นกับกาฬพาหุเสียหมด พี่ราธะ เราทั้งสองพระเจ้าธัญชัยไม่เอื้อเฟื้อแล้วพากันกลับไปป่าตามเดิมเถิด

ราธะโพธิสัตว์ได้ฟังคำแล้วจึงกล่าวว่า โปญฐปาทะ ธรรมทั้งหลาย คือ ลาม ความเสื่อมลามยศ ความเสื่อมยศ นิินทาสรรเสริญ และสุขทุกข์ ล้วนไม่เที่ยงในหมู่มนุษย์ เจ้าอย่าเสียใจเลย

ฝ่ายลิงโปญฐปาทะได้ฟังดังนั้นแล้ว เมื่อไม่อาจบรรเทาความริษยาในสิงดำได้จึงกล่าวว่า พี่ราธะเป็นบัณฑิตแท้ รู้ซึ่งผลอันยังไม่มาถึง เมื่อไรหนอ พวกเราจะได้เห็นสิงดำผู้ลามก ถูกเขาไสหัวออกจากราชสกุล เมื่อราธะวานรได้ฟังคำนั้นจึงว่า ลิงกาฬพาหุมันเสียมารยาท มันกระดิกหูและกลอกหน้า ทำให้พระราชากุมารหวาดหวั่นอยู่บ่อย ๆ มันจะทำตัวมันเองเดือดร้อน

ผ่านไปสองสามวันเท่านั้น ฝ่ายกาฬพาหุได้ออกท่าทางกระดิกหู เป็นต้น เฉพาะพักตร์พระราชากุมารพากันกลัว ต่างทรงกันแสง พระราชาตรัสถาม เมื่อทรงทราบแล้วตรัสให้ไล่ลิ่งนั้นไป ลามสักการะของสองลิงเผือกได้เป็นปรกติอย่างเดิมแต่นั้นมา

สมเด็จพระบรมศาสดาเจ้าทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้วประชุมชาดกว่า ลิงกาฬพาหุครั้งนั้นได้เป็นเทวทัต ลิงโปญฐปาทะได้เป็นอานนท์ ฝ่ายลิงราธะได้มาเป็นเรวตถาคต

๓.๓.๑๐ วานรชาดก^{๑๒๓} พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาวานร คิดหาอุบายเอาตัวรอดจากจระเข้ได้ด้วยปฏิภาณของตนเอง วานรโพธิสัตว์ได้กล่าวกับจระเข้ด้วยคาถาว่า “ข้าพเจ้าสามารถขึ้นจากน้ำมาบนบกได้จระเข้บัดนี้ ข้าพเจ้าไม่ตกอยู่ในอำนาจของท่านอีกต่อไปพอกันที สำหรับผลมะม่วงลูกหว่า และขนุนต้องข้ามฝั่งสมุทรที่ไปกิน ผลมะเดื่อของเราดีกว่าอนึ่ง ผู้ใดไม่รู้เท่าทันเหตุที่เกิดขึ้นโดยฉับพลันผู้นั้นจะตกอยู่ในอำนาจของศัตรูและจะเดือดร้อนในภายหลังส่วนผู้ใดรู้เท่าทันเหตุที่เกิดขึ้นโดยฉับพลันผู้นั้นย่อมพ้นจากความคับขันอันเกิดจากศัตรูและไม่เดือดร้อนในภายหลัง”^{๑๒๔}

พระบรมศาสดาเสด็จประทับอยู่ ณ พระเวฬุวันปรารภความกระเสือกกระสนเพื่อจะฆ่าพระองค์ ของพระเทวทัตเป็นเหตุ ตรัสพระธรรมเทศนาดังนี้

ในอดีตเมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองกรุงนครพาราณสี พระโพธิสัตว์เสด็จอุบัติในกำเนิดวานร ณ ประเทศหิมพานต์ เจริญวัยแล้วสถิตอยู่ ณ ที่ใกล้ฝั่งแม่น้ำคงคา มีนางจระเข้อยู่ในแม่น้ำคงคาตัวหนึ่งเกิดแพ่ท้องปรารถนาจักบริโภคเนื้อหัวใจพระโพธิสัตว์ บอกความประสงค์แก่จระเข้ผู้สามมี จระเข้ผู้สามมีดำริว่า เราจักลวงวานรให้จมน้ำแล้วฆ่าเอาเนื้อหัวใจให้แก่นางจระเข้บริโภค จึงพูดลวงพระโพธิสัตว์ว่า ท่านไปบริโภคมะม่วงที่เกาะโน้นด้วยกัน วานรถามว่าจักไปอย่างไร จระเข้ตอบว่า เราจักให้ท่านนั่งบนหลังแล้วพาไป พระโพธิสัตว์เมื่อไม่รู้เล่ห์กล ของจระเข้ จึงกระโดดขึ้นนั่งบนหลังจระเข้ จระเข้ว่ายไปได้

^{๑๒๓} กรมศิลปากร, หนังสือที่ระลึกงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี เรืองนิบาตชาดก เล่ม ๓, หน้า ๓๑๗-๓๑๘.

^{๑๒๔} พุ.ชา. (ไทย), ๒๗/๓๔๒/๑๙๐-๑๙๑.

หน้อยหนึ่งจึงปรารภเพื่อจะด่าลง วานรจึงถามว่า ท่านจะด่าลงทำให้เราจนน้ำลงบัดนี้เพื่ออะไร จะเข้ตอบว่า เราจักเอาเนื้อหัวใจท่านให้แก่ภรรยาเรา วานรถามว่า ท่านเข้าใจว่าหัวใจเราอยู่ที่อกหรือ จะเข้ถามว่า ท่านเก็บหัวใจไว้ที่ไหนเล่า วานรตอบว่า ท่านไม่เห็นหัวใจเราซึ่งห้อยอยู่ที่ต้นมะเดื่อหรือ จะเข้ตอบว่า เราเห็น แต่ท่านจักให้แก่เราหรือ วานรตอบว่า เราจักให้ จะเข้เพราะตนเขลาจึงพาวานรไปสู่ต้นมะเดื่อซึ่งมีอยู่ ณ ที่ใกล้ฝั่งน้ำ พระโพธิสัตว์กระโดดจากหลังจะเข้แล้วขึ้นนั่งบนต้นมะเดื่อได้ แล้วกล่าวว่า คุณก่อนจะเข้ผู้เป็นสัตว์น้ำ บัดนี้เราจักไม่ไปสู่อ่านาจท่านอีก ผลไม้ไม่น้อยใหญ่เป็นต้นว่า ผลมะม่วง ชมพู ขนุน เหล่าใดที่เราจะต้องข้ามฝั่งน้ำไปหาบริโภคน้ำ ผลไม้ไม่น้อยใหญ่เหล่านั้นไม่ควรแก่เรา ผลมะเดื่อของเรานี้ดีกว่า ผู้ใดไม่รู้เท่าเหตุการณ์อันเกิดขึ้นทันด่วน ผู้นั้นคงต้องตกอยู่ในเงื้อมมือข้าศึกและจะต้องได้รับความเดือดร้อน ณ ภายหลังผู้ใดรู้เท่าเหตุการณ์อันเกิดขึ้น ณ ปัจจุบันทันด่วน ผู้นั้นย่อมพ้นจากความคับแค้นอันเกิดแก่ศัตรู และจะไม่ต้องรับความเดือดร้อน ณ ภายหลัง

สมเด็จพระบรมศาสดาทรงนำพระเทศนานี้มาตรัสแล้ว จึงประชุมชาดกว่า จะเข้ในการนั้นได้มาเป็นเทวทัตในกาลนี้ ส่วนวานรในกาลนั้นได้มาเป็นเราผู้ตถาคต

๓.๓.๑๑ กปิชาดก^{๑๒๕} พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาวานร ได้ช่วยเหลือพญาวานรเป็นจำนวนมากให้พ้นจากความตายเพราะเหตุที่วานรชุกชนตัวหนึ่งไปก่อเวรกับบุโรหิตโดยไปถายอุจจาระรดศีรษะเขา ทำให้เขาจองเวรฆ่าวานรเป็นจำนวนมาก พระโพธิสัตว์กล่าวให้โอวาทแก่ฝูงลิงด้วยคาถาว่า “บัณฑิตไม่ควรอยู่ในสถานที่ที่คนคูเวรกันอยู่ เพราะบุคคลเมื่ออยู่ในระหว่างคนเป็นคูเวรกัน คินหนึ่งหรือสองคินก็ตาม ย่อมอยู่เป็นทุกข์ ลิงตัวหัวหน้ามีจิตเรวรน เพราะทำตามลิงที่มีจิตเรวรน มันได้ทำคามพิณาศิให้แก่ฝูง เพราะลิงตัวเดียวเป็นเหตุสัตว์โง่แต่สำคัญตนว่าฉลาด เป็นผู้นำฝูงลู่อ่านาจใจของตนเอง ก็จะต้องนอนตายเหมือนอย่างลิงตัวนี้สัตว์โง่แต่มีกำลัง เป็นผู้นำฝูง ไม่ดี เพราะไม่เกื้อกูลแก่หมู่ญาติเหมือนนกต่อไม่เกื้อกูลแก่นกทั้งหลายส่วนสัตว์ฉลาดมีกำลัง เป็นผู้นำฝูง ดี เพราะเกื้อกูลแก่หมู่ญาติเหมือนจอมเทพเกื้อกูลแก่หมู่เทพชั้นดาวดึงส์ส่วนผู้ใดตรวจดูศีล ปัญญา และสุตะในตน ผู้นั้นย่อมประพาสประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่าย คือ ทั้งตนและผู้อื่นเพราะเหตุนั้น นักปราชญ์พึงตรวจดูตนเหมือนตรวจดูศีล ปัญญา และสุตะ แล้วบริหารหมู่คณะบ้าง ปฏิบัติอยู่ลำพังผู้เดียวบ้าง”^{๑๒๖}

พระบรมศาสดาเสด็จประทับ ณ พระมหาวิหารเชตวัน ปรารภการถูกแผ่นดินสูบของพระเทวทัตตรัสว่า ภิกษุทั้งหลายไม่แต่ชาตินี้ที่เทวทัตถึงความพิณาศพร้อมทั้งหมู่บริษัท แม้ในชาติก่อนเทวทัตก็ถึงความพิณาศมาแล้วเหมือนกัน แล้วนำอดีตนิทานมาตรัสเทศนาว่า

พระเจ้าพรหมทัตครองกรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์บังเกิดในกัมเบศวานร มีบริวาร ๕๐๐ อาศัยในราชอุทยานแห่งพระเจ้ากรุงพาราณสี ในกาลนั้นพระเทวทัตก็เกิดในกัมเบศระปีมีบริวาร ๕๐๐

^{๑๒๕} กรมศิลปากร, หนังสือที่ระลึกงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี เรืองนิบาตชาดก เล่ม ๔, (กรุงเทพมหานคร : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๒๐๖-๒๐๘.

^{๑๒๖} พุ.ชา. (ไทย), ๒๗/๔๐๔/๒๖๖.

อยู่อาศัยในสถานที่เดียวกัน วันหนึ่งปุโรหิตไปอาบน้ำที่พระราชอุทยาน แต่งตัวเสร็จแล้วกลับออกมาถึงตัวหนึ่งวิ่งมาดักอยู่ที่ซุ้มประตู พอปุโรหิตเดินลอดออกมา ก็ถ่ายทอดจระลงบนศีรษะ เมื่อปุโรหิตหงนหน้าขึ้นดูก็ถ่ายทอดจระให้ตกลงในปากอีกครั้ง ปุโรหิตพูดว่าเราคงจะแก้แค้นให้ได้ ไฉ่ตวาดวานรทั้งหลายให้หนีไปลงอาบน้ำอีกแล้วหลีกไปเหล่าวานรไปแจ้งเหตุที่ปุโรหิตจองเวรแก่พระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์เมื่อได้ทราบเหตุแล้วจึงให้ปาวร้องแก่กระปีทั้ง ๑,๐๐๐ ให้ทราบที่เราทั้งหลายไม่ควรอยู่ในที่มีผู้คอยจองเวร ผูกกระปีทั้งหมดลงหนีไปอยู่ที่อื่นเถิด วานรนายฝูงอีกตัวหนึ่งไม่เห็นด้วยจึงไม่พาบริวารของตนหนีไป ด้วยคิดว่าคอยอยู่ดูไปก่อนแล้วเราจึงจะตามไปภายหลัง ส่วนพระโพธิสัตว์พาบริวารของตนหนีเข้าป่าสิ้น

วันหนึ่งนางทาสีคนหนึ่งซ่อมข้าวอยู่เอาข้าวเปลือกผิงแดดไว้ แพะตัวหนึ่งมากินถูกขว้างด้วยคบเพลิง ไฟติดตัวแพะวิ่งหนีไป แพะเอากายไปสีกับฝาโรงหญ้าที่ปลูกแอบโรงข้าวหลวงอยู่ไฟก็ไหม้โรงหญ้าเมื่อไหม้โรงหญ้าก็ไหม้โรงข้าวด้วย ช่างในโรงถูกไฟไหม้หลังพองเป็นอันมาก แพทย์รักษาช่างได้มารักษา ราชปุโรหิตหาอุบายแก้แค้นวานรอยู่ วันหนึ่งเมื่อราชปุโรหิตมาเข้าเฝ้าพระเจ้ากรุงพาราณสี พระราชาตรัสถาม ช่างเป็นอันมากถูกไฟลวกตัวพุพองไป แพทย์ทั้งหลายไม่รู้ปฏิบัติรักษา ท่านรู้จักยาบ้างหรือไม่ เมื่อเป็นโอกาสอันดี ปุโรหิตกราบทูลว่าข้าพระองค์ทราบอยู่บ้าง มันเหลรวานรดีที่สุดในพระราชตรัสถามว่าเราจักได้ที่ไหน ปุโรหิตทูลว่าวานรในพระราชอุทยานมีมาก พระราชาจึงดำรัสสั่งราชบุรุษทั้งหลายให้ฆ่าเหล่าวานรในพระราชอุทยานแล้วนำมันเหลมา ราชบุรุษเม่นธนูจึงไปยิงวานรทั้ง ๕๐๐ ตายสิ้น แต่วานรนายฝูงถูกยิงแต่หนีไปได้ หนีจนไปถึงที่อยู่พระโพธิสัตว์จึงตกลงสิ้นชีวิต

วานรทั้งหลายที่เป็นบริวารแห่งพระโพธิสัตว์จึงไปแจ้งความที่วานรนายฝูงตัวนั้นถูกยิงแล้วมาตายในหมุ่นตให้ทราบแก่พระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์เมื่อได้ทราบเหตุจึงมานั่งในท่ามกลางฝูงกระปี แล้วกล่าวสอนว่าการที่วานรทั้งหลายไม่ทำตามโอวาทของบัณฑิต และทนอยู่ในที่มีผู้จองเวรยอมถึงความพินาศอย่างนี้ แล้วกล่าวคาถาเป็นโอวาทสั่งสอนหมู่บริษัทแห่งตนว่า ผู้มีปัญหาไม่ควรอยู่ในที่มีผู้คอยจองเวร การที่อยู่ในสำนักแห่งผู้มีเวร แม้เพียงคืนหนึ่งก็อาจเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ได้ การที่มีจิตเบาไปตามเขาง่าย ๆ ย่อมเป็นช่องให้มีผู้จองเวรจงดูเถิดเพราะเหตุลึงอันธพาลมีจิตเบาตัวเดียว ถูกเขาทำคามพินาศให้ทั้งฝูง นายฝูงที่เขลาแต่ถือตัวว่าเป็นคนฉลาดไม่ทำตามโอวาทของบัณฑิต ถืออำนาจจิตของตนเป็นใหญ่ย่อมจะต้องมานอนตายเหมือนกับลิงว่ายกตัวนี้ ขึ้นชื่อว่าผู้เขลาแม้บริบูรณ์ด้วยกำลังเป็นนายฝูงย่อมไม่ดีเลย เพราะไม่เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่หมู่ญาติ มีแต่จะนำความพินาศมาให้อย่างเดียว ดุจนกกระทำผู้มีได้เป็นประโยชน์แก่หมู่ญาติแห่งตนฉะนั้น ส่วนผู้มีปัญญาบริบูรณ์ด้วยกำลังเป็นนายฝูงดีเพราะเกื้อกูลแก่วงศ์ญาติ ดุจองค์จอมเทพผู้เป็นประโยชน์แก่เทวดาชั้นดาวดึงส์ บุคคลผู้พิจารณาเห็นศีลปัญญา สุตะ มีบริบูรณ์ในตนทรงคุณเช่นนั้น เมื่อบริหารหมู่ก็ย่อมประพฤติประโยชน์ได้ครบ คือประโยชน์ตนแลประโยชน์ผู้อื่น เพราะเหตุนี้ผู้มีปัญญาก็ำคุณธรรมทั้งสามประการ คือ ศีล ปัญญา สุตะ มาซึ่งตนดูว่าตนมีสักเพียงไรในคุณธรรมเหล่านี้ เมื่อรู้สึกตนว่ามีแล้วพึงบริหารหมู่เถิด แม้จะเป็น

ผู้บริหารหมู่หรืออยู่สังกัดตามลำพังตนผู้เดียวก็ตาม ก็พึงประพฤติในคุณธรรมทั้งสามประการนั้นดุจเดียวกัน พระมหาสัตว์เจ้าแม่เกิดในตระกูลวานรยังอาจกล่าวสุภาษิตอันเป็นกิจแนะนำบุคคลให้ประพฤติชอบและน่าใส่ใจได้อย่างนี้

สมเด็จพระพุทธเจ้าทรงนำอดีตเรื่องนี้มาตรัสเทศนาจบลงแล้วประชุมชาดกว่าวานรนายฝูงที่ว่ายากตัวนั้นได้มาเป็นพระเทวทัตในปัจจุบันนี้ บริษัทแห่งวานรตัวนั้นก็ได้มาเป็นบริษัทของเธอ ส่วนวานรนายฝูงผู้ฉลาดได้มาเป็นเราผู้ตลาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า

๓.๓.๑๒ มหากปิชาดก ๑^{๑๒๗} พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาวานร พาบริวารออกไปหากิน ถูกพระเจ้าพรหมทัตล้อมไว้ได้ทอดตนเป็นสะพานให้บริวารหนีไปได้ พญาลิงกราบทูลพระราชาด้วยคำถ้อยว่า “ขอเดชะพระองค์ผู้ปราบข้าศึก ข้าพระองค์เป็นพญาลิงผู้เป็นใหญ่ปกครองฝูงลิงเหล่านั้นผู้มีทั้งความเศร้าโศกและความกลัวต่อพระองค์ ข้าพระองค์ได้พุงตัวซึ่งมีเถาว์วัลย์ผูกติดที่ ๒ เท้าหลังอย่างมั่นคงไปจากต้นไม้นั้น ประมาณชั่ววัยยัยคันธนูที่ปลดสายแล้ว ข้าพระองค์นั้นพุงออกไปตามลมเข้าหาดันมะม่วงนี้ ดุจเมฆถูกลมพัดขาด เมื่อไปไม่ถึงจึงใช้เท้าหน้าทั้ง ๒ จับกิ่งมะม่วงกลางอากาศนั้น ข้าพเจ้านั้นถูกกิ่งไม้และเถาว์วัลย์ซึ่งอยู่เหมือนสายพิน พวกลิงใช้เท้าเหยียบข้ามไปโดยสวัสดิ์ การผูกด้วยเถาว์วัลย์นั้นไม่ทำให้ข้าพเจ้าเดือดร้อน ถึงตายก็ไม่เดือดร้อน ขอข้าพเจ้าได้นำความสุขมาให้แก่ฝูงลิงที่ข้าพเจ้าปกครองอยู่เท่านั้น ขอเดชะพระราชาผู้ปราบข้าศึกนี้เป็นอุปมาสำหรับพระองค์ ขอพระองค์ทรงสดับข้ออุปมานั้นเถิด ก็พระราชาหากษัตริย์ผู้ทรงทราบชัด ควรจะแสวงหาความสุขมาให้แก่ชนทั้งปวงคือ ทั้งชาวแคว้น พาหนะ พลนิกาย และชาวบ้าน”^{๑๒๘}

พระบรมศาสดาตรัสถามว่า ภิกษุทั้งหลายปรารภกันถึงเรื่องอะไร ภิกษุทั้งหลายจึงพากันกราบทูลถวายเรื่องที่ตนได้สนทนาเจรจากัน ทรงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย พระตลาคตเจ้าประพฤติประโยชน์สมบัติ เพื่อหมู่พระประยูรญาติในปัจจุบันอย่างเดียวกันก็ได้ ในภพก่อนพระตลาคตเจ้าก็ได้เคยประพฤติประโยชน์สมบัติเพื่อหมู่พระญาติมาแล้วดุจเดียวกัน แล้วทรงเล่าเรื่องที่ล่วงไปแล้วว่า

พระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติ ณ กรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติในกำเนิดวานร ถึงความเจริญวัยเป็นสัตว์คล่องแคล่วชำนาญในการโดดขึ้นและโดดลงทั้งมีเร็วแรงและกำลังมาก สามารถทานกำลังช้างได้ห้าเชือก มีหมู่วานรแปดหมื่นเป็นบริวารอาศัยอยู่ในหิมพานต์ประเทศ ในหิมพานต์ประเทศมีมะม่วงใหญ่ต้นหนึ่งอยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำคงคา บริบูรณ์ด้วยกิ่งก้านสาขามีใบหนาแน่น มีเงาอันร่มรื่นดี สูงเทียมยอดภูเขาสวย ผลของมะม่วงนั้นมีรสอร่อยดังรสทิพย์ ผลใหญ่ประมาณเท่าหม้อ ผลที่เกิดจากกิ่งที่ทอดไปข้างหนึ่งของต้นนั้นหล่นบนบก และผลที่เกิดบนกิ่งทอดไปข้างแม่น้ำย่อมหล่นลงมาในน้ำ ผลที่เกิดบนกิ่งยอดใหญ่ย่อมหล่นลงใกล้โคนต้นซึ่งเป็นที่ระหวางกลางของกิ่งทั้งสอง

^{๑๒๗} กรมศิลปากร, หนังสือที่ระลึกงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี เรื่องนิบาตชาดก เล่ม ๔, หน้า ๒๒๓-๒๒๔.

^{๑๒๘} พุ.ชา. (ไทย), ๒๗/๔๐๗/๒๗๐-๒๗๑.

พระโพธิสัตว์ได้พาหมู่วานรผู้บริวารไปเคี้ยวกินมะม่วงที่ต้น และได้พูดว่าภัยคงจะเกิดขึ้นแก่เราทั้งหลาย เพราะผลของต้นไม้นี้หล่นลงในแม่น้ำเป็นแน่ เมื่อพูดดังนี้แล้วให้วานรผู้เป็นบริวารกัดและปลิดช่อและผลอ่อนตามกิ่งอันทอดไปทางน้ำตั้งแต่ช่อจนผลอ่อนมิได้เหลืออยู่แม้สักผลเดียว เมื่อพระโพธิสัตว์ใช้เหล่าวานรผู้เป็นบริวารให้กระทำด้วยความพยายามถึงเพียงนั้น ผลมะม่วงก็ยังไม่หมดด้วยผลมะม่วงผลหนึ่งมดแดงทำรังปกปิดจึงยังหลงอยู่ หมู่วานรหาไม่เห็น ผลมะม่วงเมื่อสุกแล้วจึงหล่นลอยไปในแม่น้ำ ไปติดชายเหนือน้ำอันพระเจ้าพาราณสี ทรงให้พวกนายเกวัญซึ่งไว้ทางเหนือและได้นำสรองสนานอยู่ ครั้นพระเจ้าพาราณสีสรองสนานแล้วเสด็จกลับไปในยามเย็น

พวกนายเกวัญเมื่อเก็บเข้าได้เห็นผลมะม่วงเข้าไม่ทราบว่าเป็นผลไม้อะไร จึงพากันนำไปถวายพระเจ้าพาราณสี เมื่อพระเจ้าพาราณสีได้ทอดพระเนตรเห็นผลมะม่วงจึงตรัสถาม นายเกวัญนั้นว่าเป็นผลไม้อะไร พวกนายเกวัญจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายมิได้ทราบด้วยเกล้าว่าเป็นผลไม้อะไร แล้วพระเจ้าพาราณสีจึงตรัสถามต่อไปว่าใครสามารถรู้ได้ นายเกวัญจึงกราบทูลว่า ผู้ที่ชำนาญในการเที่ยวป่าจึงสามารถจะทราบได้ เมื่อนายเกวัญกราบทูลดังนี้แล้ว พระเจ้าพาราณสีจึงรับสั่งให้ราชบุรุษเที่ยวสืบหาผู้ที่ชำนาญในการเที่ยวป่ามาเฝ้า ครั้นทรงทราบความจากพราณป่าว่าเป็นผลมะม่วงสุก จึงได้ทรงผ่านมะม่วงนั้นด้วยพระแสง พระราชทานให้นายพราณป่าลองชิมดูก่อน ส่วนพระองค์เสวยในภายหลัง แล้วได้ส่งไปพระราชทานแก่พระสนมและหมู่เสนามาตย์ ผลมะม่วงสุกที่พระเจ้าพาราณสีได้เสวยแล้วนั้นมีรสอันแผ่ซ่านไปทั่วพระสรีระกาย พระองค์โปรดปรานรสมะม่วงนั้นยิ่งนัก จึงดำรัสถามพวกพราณป่าถึงที่ตั้งของต้นมะม่วงนั้น เมื่อพวกนายพราณป่ากราบทูลว่าต้นมะม่วงนี้เกิดตามริมฝั่งแม่น้ำในหิมพานต์ประเทศ จึงรับสั่งให้นายพราณป่าเป็นผู้นำเสด็จ แล้วก็เสด็จทางพระชลมารคโดยเรือคู่เคียงไปยังที่ตั้งแห่งต้นมะม่วงนั้น ครั้นถึงที่นั้นแล้วพวกพราณป่าผู้นำเสด็จจึงกราบทูลว่าต้นไม้โน้นคือต้นมะม่วงที่มีผลต้องพระราชประสงค์ พระเจ้าพาราณสีจึงรับสั่งให้หยุดเรือพระที่นั่งคู่เคียง ณ ฝั่งแห่งแม่น้ำนั้นพร้อมด้วยเสวกามาตย์ราชบริพารทั้งหลาย เสด็จพระราชดำเนินไปได้ต้นมะม่วง แล้วประทับเสวยผลมะม่วงอันสุกและพระกระยาหารอันมีรสเลิศต่าง ๆ แล้วบรรทมบนพระที่อันเจ้าพนักงานตกแต่งถวาย ณ ต้นมะม่วงนั้น ฝ่ายชนผู้เป็นบริวารได้สุ่มไฟตั้งกองรักษาองค์พระเจ้าพาราณสีไว้โดยกวดขันในทิศทั้งสี่มิให้มีภัยอันตรายแต่อย่างใดได้

พระโพธิสัตว์เมื่อถึงเวลาเที่ยงคืนเป็นยามดึกสงัด ครั้นเห็นพวกมนุษย์เหล่านั้นหลับหมดแล้วพาหมู่วานรผู้เป็นบริวารแปดหมื่นมาเที่ยวกินผลมะม่วงตามกิ่งน้อยใหญ่ของต้นมะม่วงที่พระเจ้าพาราณสีบรรทมอยู่ใต้ต้นนั้น พระเจ้าพาราณสีบรรทมยังไม่ทันจะหลับได้ทอดพระเนตรเห็นหมู่วานรนั้นแล้ว จึงทรงปลุกพวกบริวารให้ลุกขึ้นแล้วรับสั่งให้นายขมังธนูเข้ามาเฝ้า ดำรัสว่าพวกเจ้าจงล้อมยิงหมู่วานรที่มากินผลไม้เหล่านี้ ถ้ามันหนีไปไม่ได้ด้วยอุบายประการใดก็จงใช้อุบายประการนั้นเถิด วันพรุ่งนี้เราทั้งหลายจะได้กินผลมะม่วงกับเนื้อวานรเหล่านั้น นายขมังธนูรับบรมราชโองการแล้วก็พากันไปยืนล้อมต้นมะม่วงนั้นไว้และคอยจะยิงวานรเหล่านั้นอยู่ หมู่วานรเหล่านั้นครั้นเห็นพวกนายขมังธนูทำกิจริยาอาการดังนั้น

แล้วก็กลัวความตาย เมื่อไม่อาจเลี่ยงหลีกเลี่ยงหนีไปได้ต่างก็พากันเข้าไปหาพระมหาสัตว์บอกว่า ท่านผู้เป็นใหญ่ บัดนี้พวกนายขมังธนูพากันมายืนล้อมต้นไม้โดยตั้งใจคอยจะยิงหมู่วานรที่จะหนีไป เราทั้งหลายจะอย่างไร พากันหวั่นไหวย่นตระหนกตกใจอยู่ พระมหาสัตว์จึงพูดปลอบเอาใจหมู่วานรว่าพวกเจ้าอย่าด่วนตระหนกตกใจกลัวไปเลย ไม่เป็นไรเราจะช่วยชีวิตพวกเจ้าให้รอดพ้นจากภยันตรายเหล่านี้จึงได้ ครั้นพระมหาสัตว์พูดดังนี้แล้วจึงขึ้นสู่กิ่งมะม่วงอันสูงตรงไต่ไปสู่กิ่งอันทอดไปทางแม่น้ำคงคา แล้ววิ่งไปจนสุดยอดโคตกระโจนข้ามแม่น้ำนั้น ไปไกลได้ร้อยชั่วลูกธนูตกลงที่กอไผ่แห่งหนึ่งอันมีอยู่ใกล้ฝั่งแม่น้ำคงคา พากันได้ประมาณระยะทางระหว่างต้นมะม่วงกับกอไผ่นั้น แล้วก็เด็ดเถาวัลย์รูดเกลี้ยงเกลากลายเป็นผูกโยงกายจากกอไผ่กระโจนกลับไปถึงต้นมะม่วงนั้นได้ จึงเอาปลายเถาวัลย์ข้างหนึ่งผูกเข้ากับลำไม้ไผ่ และเอาปลายอีกข้างหนึ่งผูกเข้ากับบันเอวของตน แล้วก็กระโจนจากกอไผ่กลับมายังต้นมะม่วง โดยกำลังกระโจนระยะทางไกลได้ถึงร้อยชั่วลูกธนูดูเฉมที่ลมพัดให้ลอยไปโดยรวดเร็ว แต่ไม่อาจกระโจนถึงต้นมะม่วงนั้นได้ เพราะว่าเถาวัลย์นั้นสั้นไปเหนียวรั้งตัวไว้ ต้องเอามือทั้งสองจับเหนียวกิ่งมะม่วงข้างหน้านั้นไว้โดยมั่น ทอดตัวลงเป็นสะพานแล้วบอกให้วานรผู้เป็นบริวารมีประมาณแปดหมื่นเดินไต่บนหลังตน แลเถาวัลย์นั้นไปโดยปราศจากอันตรายทั้งสิ้น แต่ในกาลครั้งนั้นมิดานรตัวหนึ่งคือพระเทวทัตซึ่งได้มาบังเกิดเป็นวานรอยู่ในหมู่แห่งวานรผู้เป็นบริวารของพระมหาสัตว์นั้นได้คิดว่าครั้งนี้เป็นโอกาสที่เราจะได้ประทุษร้ายปัจฉามิตร เมื่อคิดดังนี้แล้วก็ไต่ขึ้นไปสู่กิ่งมะม่วงอันสูงแล้วโคตกระโจนลงมาถูกหลังพระมหาสัตว์ พระมหาสัตว์มีเหตุภัยประหนึ่งว่าจะแตกและทำลายออกเป็นสองภาคและมีทุกขเวทนาบังเกิดขึ้นโดยอย่างสาหัส แม้วานรคือพระเทวทัตนั้นกระทำให้พระมหาสัตว์ถึงทุกขเวทนา เช่นนั้นแล้วก็หลีกเลี่ยงหนีไปและในที่นี่คงเหลืออยู่แต่พระมหาสัตว์ผู้เดียว

ฝ่ายพระเจ้าพาราณสีได้ทอดพระเนตรเห็นภิกขุอาการที่หมู่วานรกับพระมหาสัตว์กระทำแล้ว จึงดำริว่าวานรตัวนี้เป็นแต่เพียงสัตว์เดรัจฉานยังสุ่พยายามกระทำความสวัสดิ์ให้แก่บริษัของตนโดยมิได้อาลัยต่อชีวิตของตน เมื่อพระราชดำรินี้ก็บังเกิดความโสมนัสยินดีในพระมหาสัตว์นั้นยิ่งนัก รุ่งสว่างมีพระราชดำริในพระหฤทัยว่าเราจะนำพระยาวานรนั้น ลงมาปฏิบัติเลี้ยงดูไว้ด้วยอุบายอันชอบธรรม เมื่อมีพระราชดำรินี้แล้ว ก็เสด็จลงเรือพระที่นั่งคู่เคียงให้ถอยไปหยุดประทับตรงพระมหาสัตว์ แล้วให้เจ้าพนักงานผูกแม่แคร่รับพระมหาสัตว์ลงมาปูลาดรองหลังพระมหาสัตว์ด้วยผ้ากาสาขาวพัสดุ ให้อาบน้ำในแม่น้ำคงคาพอตัวแห้งสะเด็ดดีแล้ว ให้ต้มน้ำอ้อยแลลูปทาตัวด้วยน้ำมันที่แพทย์หุงสุกด้วยไฟพันครั้ง ให้ลาดปูหลังแพะบนที่สำหรับนอนให้พระมหาสัตว์นอนยังที่นั้น พระองค์ก็เสด็จประทับนั่งที่อาสนะอันต่ำกว่าพระมหาสัตว์แล้วตรัสว่า

พระยาวานร ท่านได้ทอดตนทำให้เป็นสะพานแลให้วานรผู้เป็นบริวารของท่านเหล่านั้นเดินไต่ไปจนบรรลุถึงความสวัสดิ์ ท่านเป็นอะไรกันกับวานรเหล่านั้นหรือ พระมหาสัตว์ครั้นได้ฟังดังนั้น ถวายโอวาทพระเจ้าพาราณสีว่า ข้าพระองค์เป็นใหญ่ในฝูงของหมู่วานรได้บริหารปกครองหมู่วานรเหล่านั้นอยู่เมื่อเขาเหล่านั้นมีความทุกข์โศกครอบงำเพราะความกลัวพระองค์ ก็ต้องช่วยตามหน้าที่ แม้ข้าพระองค์

จะถูกประหารหรือถูกฆ่าก็ไม่ครั้นคร้ามเดือดร้อนอย่างไร เพราะอิมใจอยู่ว่าหมู่วานรเหล่านั้นเขาได้ยกย่องข้าพระองค์ให้เป็นใหญ่ในฝูงโดยเขาหวังความสุขความสวัสดิ์ใด ความสุขความสวัสดิ์นั้นข้าพระองค์ก็ได้นำมาให้กับเขาผู้พึ่งพำนักตนตามหน้าที่แล้ว กิริยาที่ข้าพระองค์ได้ช่วยเขาเหล่านั้น คือข้าพระองค์เมื่อถูกล้อมอยู่นั้นได้กระโจนข้ามแม่น้ำไปหากอไผ่แห่งหนึ่ง แล้วจึงเด็ดเถาวัลย์ประมาณพองะโยงจากกอไผ่กระโจนกลับมาถึงต้นมะม่วงนั้น ได้เอาปลายเถาวัลย์ข้างหนึ่งผูกเข้ากับลำไม้ไผ่และเอาปลายอีกข้างหนึ่งผูกเข้ากับบันเอวของตน กระโจนจากกอไผ่กลับมายังต้นมะม่วง แต่เถาวัลย์นั้นสั้นไปหน่อยหนึ่งไม่ถึงต้นมะม่วงได้ ข้าพระองค์จึงเอามือทั้งสองจับเหนี่ยวกิ่งต้นมะม่วงข้างหน้านั้นไว้กายของข้าพระองค์อันกิ่งไม้และเถาวัลย์เหนี่ยวคร่าไปมาอยู่ประจุกสายพินหรือเชือกชักของช่างกลึงที่เขาซึ่งตรึงอยู่นั้น ฝ่ายพวกวานรบริวารก็ได้เฝ้าข้าพระองค์ไปทางเถาวัลย์หนีรอดพ้นอันตรายสิ้นด้วยกัน เว้นแต่ข้าพระองค์ผู้เดียวต้องถูกจับลงมาเพราะไม่สามารถจะกระโจนถอยหลังกลับไปสู่กอไผ่นั้นได้ ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นบรมราชามีพระเดชานุภาพปราบปรามข้าศึก ข้าพระองค์จะแสดงข้ออุปมาถวายข้อหนึ่งขอพระองค์ทรงสดับ อันชื่อว่าพระราชามหากษัตริย์ผู้ทรงพระปรีชาสามารถในราชกรณียกิจน้อยใหญ่ พึงทำนุบำรุงรัฐประเทศคามนิคมชนบทที่ทรงปกครองอยู่นั้นให้รุ่งเรืองเจริญสมบูรณ์ทันกาลทันสมัยและให้อาณาประชาราษฎรพลเมืองอยู่ร่มเย็นเป็นสุขสำราญทั่วหน้ากันเป็นนิยตกาลฉะนั้น

เมื่อพระเจ้าพาราณสีสดับฟังถ้อยคำของพระมหาสัตว์เป็นที่พอพระหฤทัย ไม่ทรงทำร้ายประการใด แต่พระมหาสัตว์บอบช้ำมากก็สิ้นชีวิตในทีนั้น ฝ่ายพระเจ้าพาราณสีจึงโปรดให้เจ้าพนักงานจัดการทำฌาปนกิจพระยาวันรอย่างพระบรมศพของพระเจ้าแผ่นดิน ทรงบังคับเหล่านางสนมให้นุ่งห่มผ้ามีสีแดงให้เคลือบยาสยดดมถือนวประทีปแวดล้อมศพพระยาวันรนำไปสู่ที่เผา เสร็จการฌาปนกิจแล้วให้ก่ออนุสาวรีย์ไว้ในที่เผาศพ แล้วให้ช่างตกแต่งกะโหลกศีรษะพระยาวันรด้วยทองคำบรรจุลงในหีบ ทรงนำหีบนั้นเสด็จกลับไปพระนครพาราณสี เมื่อเสด็จถึงบริเวณประตูพระราชวังรับสั่งให้พักหีบไว้ โปรดให้เจ้าพนักงานกระทำการกรรมการฉลองบูชาธาตุพระมหาสัตว์อยู่ ๗ วัน แล้วจึงให้ก่ออนุสาวรีย์บรรจุธาตุของพระมหาสัตว์นั้นไว้ในที่แห่งหนึ่ง ตั้งแต่นั้นมาพระเจ้าพาราณสีได้ทรงทำสักการบูชาธาตุพระมหาสัตว์อยู่เสมอและทรงตั้งอยู่ในโอวาทของพระมหาสัตว์ ทั้งพอพระหฤทัยในการบำเพ็ญพระราชกุศลเป็นนิตย์ เสดยราชสมบัติปกครองอาณาประชาราษฎร์โดยธรรม ครั้นสวรรคตแล้วก็ได้ไปอุบัติบังเกิดในเทวโลก

พระบรมศาสดาครั้งทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาตรัสแล้วประกาศอริยสัจสี่ ได้ประชุมชาดกว่าพระเจ้าพาราณสีเมื่อคราวนั้น ครั้นกลับชาติมาเป็นภิกษุอาณนท ส่วนวานรผู้ประทุษร้ายพระมหาสัตว์เมื่อคราวนั้นกลับชาติมาเป็นภิกษุเทวทัต ฝ่ายพวกวานรผู้เป็นบริษัของพระมหาสัตว์เมื่อคราวนั้นกลับชาติมาเป็นพวกพุกุทธบริษัท ส่วนพระยาวันรคราวนั้นกลับชาติมาเป็นเรตถาคต

๓.๓.๑๓ มหากปิชาดก ๒^{๑๒๙} พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพญาวานรได้ช่วยพราหมณ์ผู้ตกเหวนคนหนึ่งให้ขึ้นจากเหวแต่พราหมณ์คิดประทุษร้ายใช้ก้อนหินทุบศีรษะหวังให้ตายแต่ไม่ตาย ท่านจึงสอนไม่ให้พราหมณ์ทำความชั่วอีก แล้วนำไปส่งยังแดนมนุษย์

พระศาสดาเมื่อเสด็จประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ปรรภาการกลิ้งศิลาของพระเทวทัต ตรัสพระธรรมเทศนาว่า พระราชาแห่งชาวกาสิ ในพระนครพาราณสี ทรงแวดล้อมไปด้วยมิตรและอำมาตย์ผู้มีความรักดีมั่นคง เสด็จไปยังมิคาชินอุทยาน ณ ที่นั้นได้ทอดพระเนตรเห็นพราหมณ์ ซึ่งเป็นโรคเรื้อน ขาวพราวเป็นจุด ๆ ตามตัว มากไปด้วยกลากเกลื้อน เรียวราดด้วยเนื้อที่หลุดออกมาจากปากแผล ชูบผอม สะพรั่งไปด้วยเส้นเอ็น ทรงหวั่นหวาดพระทัย จึงตรัสถามว่า ท่านเป็นยักษ์ประเภทไหน

มือเท้าของท่านขาว ศีรษะยังขาว ตัวก็ต่างพร้อย มากไปด้วยเกลื้อนกลาก หลังก็เป็นปุ่มเป็นปม ดุจเถาว์วัลย์อันยุ่ง อวัยวะบางอย่างดำ บางก็หงิกงอ คล้ายเถาว์วัลย์ มีข้อดาดูไม่เหมือนคนอื่นทำเปราะเปื้อนด้วยธูลี น้ำवादเสียว ชูบผอม สะพรั่งไปด้วยเส้นเอ็น หิวระหาย ร่างกายซูบซีด แลดูน่าเกลียด รูปร่างก็อัปลักษณ์ ผิวพรรณน่าชัง ดูน่ากลัว แม้มารดาของท่าน ก็ไม่ปรารถนาจะดูแลเจ้าเลย ในชาติก่อนท่านทำกรรมอะไรไว้ได้เบียดเบียนผู้ที่ไม่ควรเบียดเบียนไว้อย่างไร ได้เข้าถึงทุกชั้น เพราะทำกรรมหยาบช้าอันได้ไว้

พระองค์ทรงสดับ ข้าพระองค์จักกราบทูลตามจริง เมื่อข้าพระพุทธเจ้าเที่ยวตามโคที่หายไปคนเดียว ได้หลงเข้าไปในป่าหิมพานต์ อันแสนจะกันดารเจิบสจด์ ข้าพระพุทธเจ้า หลงทางเข้าไปในป่าที่บอันหม่อมฤคาลัยจากท้องเที่ยวไปมา ต้องทนหิวระหาย เที่ยวไปในป่านั้น ตลอดเจ็ดวัน ณ ป่านั้น ข้าพระพุทธเจ้า กำลังหิวจัดได้เห็นต้นมะพลับต้นหนึ่ง ตั้งอยู่หมั่นเหมเอนไปทางปากเหว มีผลตกต้น

ข้าพระพุทธเจ้า เก็บผลที่ลมพัดหล่นมากิน รู้สึกยังไม่อิ่มจึงปีนขึ้นไปบนต้น หวังว่าจะกินให้สบายบนต้นนั้น ข้าพระพุทธเจ้ากินผลที่หนึ่งเสร็จแล้ว ปรารถนาจะกินผลที่สองต่อไป เมื่อข้าพระพุทธเจ้า เหยียดมือเอาผลที่ต้องการ กิ่งไม้ที่ขึ้นเหยียดอยู่นั้น ก็หักขาดลง ข้าพระพุทธเจ้าตกลงไปในห้วงเหว ภูเขาอันขรุขระ ซึ่งไม่มีที่ยึดที่เหนี่ยวเลย ต้องไปนอนไร้ความเปล็ดเพลิน ไรที่พึ่ง อยู่ในเหวนั้น ๑๐ ราตรี ภายหลังมีลิงตัวหนึ่ง มีหางดงโค เที่ยวไปตามซอกเขา ไต่ไปตามกิ่งไม้ หาผลไม้กิน ได้มาถึงที่นั้น มันเห็นข้าพระพุทธเจ้าผอมเหลือง ได้กระทำความเอ็นดูกรุณา ในข้าพระพุทธเจ้า จึงถามว่า พ่อชื่ออะไร ทำไมจึงมาทนทุกข์อยู่ที่นี่อย่างนี้ เป็นมนุษย์หรืออมมนุษย์ ได้โปรดแนะนำตนให้ข้าพเจ้าทราบด้วย

ข้าพระพุทธเจ้า จึงได้ประณมอัญชลีไหว้ลิงตัวนั้นกล่าวว่า เราเป็นมนุษย์ ถึงแม้ซึ่งหายนะตกลงมาจากปากเหวไม่มีหนทางที่จะไปจากที่นี่ได้ ขอท่านโปรดเป็นที่พำนักของข้าพเจ้าด้วยลิงตัวองอาจ เที่ยวไปหาก้อนหินก้อนใหญ่ในภูเขา มา แล้วผูกเชือกไว้ที่ก้อนหิน ร้องบอก ข้าพระพุทธเจ้าว่า

^{๑๒๙} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๗ ๒๕๒๕, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ , ๒๕๔๓), หน้า ๔๓๔-๔๔๐.

มาเถิดท่านจงขึ้นมาเกาะหลังข้าพเจ้า เอามือทั้งสองกอดคอไว้ เราจักพาท่านกระโดดขึ้นจากเหวโดยเต็มกำลัง

ข้าพระพุทธเจ้า ได้ฟังคำของพญาลิงแล้วจึงขึ้นเกาะหลังเอามือทั้งสองโอบคอไว้ พญาวานรพาข้าพระพุทธเจ้ากระโดดขึ้นจากเหวด้วยความยากลำบาก ครั้นขึ้นมาได้แล้วพญาวานรได้ขอร้องข้าพระพุทธเจ้าว่า ขอท่านจงคุมครองข้าพเจ้าด้วย ข้าพเจ้าจักงีบสักหน่อย ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมีและเสือดาว สัตว์เหล่านั้น พึงเบียดเบียนข้าพเจ้าซึ่งหลับไปแล้ว ท่านเห็นพวกมัน จงป้องกันไว้

ข้าพระพุทธเจ้า ช่วยป้องกันให้พญาวานรจึงหลับไปสักครู่หนึ่ง คราวนั้นข้าพระพุทธเจ้าขาดความยังคิดมีความคิดอันลามกกว่า สิ่งนี้เป็นอาหารของมนุษย์ทั้งหลายเท่ากับมฤคอื่นในป่าเหมือนกัน เราควรฆ่าวานรนี้กินแก้หิวเถิดเมื่ออิ่มแล้วจักถือเอาเนื้อไปเป็นเสบียงเดินทางเราจักต้องผ่านทางกันดาร เนื้อก็จักได้เป็นเสบียงของเราข้าพระพุทธเจ้าจึงได้หยิบเอาหินมาทุบศีรษะลิงการประหารของข้าพระพุทธเจ้าผู้ลำบากเพราะอดอาหาร จึงมีกำลังน้อย ด้วยกำลังอ่อนที่ข้าพระพุทธเจ้าทุบลง ลิงนั้นผุดลุกขึ้นตัวอาบไปด้วยเลือด ร่ำไห้มองดูข้าพระพุทธเจ้า ด้วยตาอันเต็มไปด้วยน้ำตา พลาญกล่าวว่า อย่าทำข้าพเจ้าเลย ท่านรอดตายมีอายุยืนมาได้ควรจะห้ามปรามคนอื่นน่าอดสูใจจริง ข้าพเจ้าช่วยให้ท่านขึ้นจากเหวลึกซึ่งยากที่จะขึ้นได้เช่นนี้ดูข้าพเจ้านำมาจากปรโลก ยังสำคัญตัวข้าพเจ้าว่าควรจะฆ่าเสีย ด้วยจิตอันเป็นบาปกรรมเป็นเหตุให้ท่านคิดชั่ว ถึงท่านจะไร้ธรรม เวทนาอันเผ็ดร้อนก็อย่าได้ถูกต้องท่านเลย และบาปกรรมก็อย่าได้ตามฆ่าท่านอย่างขุไผ่ ฆ่าไม่ไผ่เลย

ความคุ้นเคยของข้าพเจ้า จะไม่มีอยู่ในท่านเลย ท่านจงเดินไปทางเรา พอมองเห็นหลังกันเท่านั้นเมื่อพ้นจากเงื้อมมือแห่งสัตว์ร้าย ถึงทางเดินของมนุษย์แล้ว ท่านจงไปตามสบายทางนั้นเถิด พญาวานรกล่าวแล้ว ก็ล้างเลือดที่ศีรษะ เช็ดน้ำตา แล้วกระโดดไปยังภูเขา ข้าพระพุทธเจ้า ถูกความกระวนกระวายเบียดเบียน ร้อนเนื้อตัวได้ลงไปยังห้วงน้ำแห่งหนึ่งเพื่อจะดื่มกินน้ำ ห้วงน้ำก็เดือดพล่าน เหมือนถูกต้มด้วยไฟ นองไปด้วยเลือด คล้ายกับน้ำเลือดน้ำหนองฉะนั้น หยาดน้ำตกตอ่กาย ประมาณเท่าใด ผิก็ผุดขึ้นเท่านั้น มีสัญญาณเหมือนมะตูมครึ่งลูก ผิก็แตกน้ำเลือดน้ำหนองของข้าพระพุทธเจ้า ก็ไหลออกมา มีกลิ่นเหม็นดุจซากศพ อนึ่ง ข้าพระพุทธเจ้า จะเดินไปทางไหน ในบ้านและนิคมทั้งหลาย

มนุษย์หญิงชาย พวกกันถือท่อนไม้ ห้ามกันข้าพระองค์ผู้ฟุ้งไปด้วยกลิ่นเหม็นว่า อย่าเข้ามา ข้าพระพุทธเจ้าได้เสวยทุกขเวทนาอยู่ ๗ ปี ซึ่งเป็นผลกรรมชั่วของตนในปางก่อน เพราะเหตุนั้น ข้าพระองค์ จึงกราบทูลให้พระองค์ทรงทราบ ขอพระองค์อย่าได้ประทุษร้ายมิตร ผู้ประทุษร้ายมิตร จัดเป็นคนเลวทราม ผู้ประทุษร้ายมิตร ย่อมเป็นโรคเรื้อน กลี้อนกลาก ตายไปแล้ว ย่อมเข้าถึงนรก

พระบรมศาสดา นำอดีตนิทานมาแสดงจบแล้ว ตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ใช้แต่ในบัดนี้ก็หามิได้ แม้ในชาติก่อนพระเทวทัตก็กลิ้งศิลาประทุษร้ายเราเหมือนกันแล้วทรงประชุมชาดกว่าบุรุษผู้ประทุษร้ายมิตรในครั้งนั้นได้มาเป็นพระเทวทัต พญาวานรได้มาเป็นเราผู้ตถาคต ฉะนี้แล^{๑๓๐}

๓.๔ สรุป

ชาดกที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นลิง ในบทนี้ศึกษาไว้ ๓ หัวข้อ คือ ๑) ความเป็นมาของชาดก ได้ให้ความหมายของชาดก กำเนิดชาดก ที่มาของชาดก ประเภทของชาดก ความสำคัญของชาดกและชาดกในพระสูตรต้นตปิฎก ๒) พระโพธิสัตว์และการเสวยพระชาติ ได้ให้ความหมายของพระโพธิสัตว์และการเสวยพระชาติในชาติต่างๆ เป็นมนุษย์บ้าง เป็นสัตว์บ้าง เป็นเทวดาบ้าง และเป็นยักษ์ รวม ๕๔๗ ชาติหรือชาดก ๓) การเสวยพระชาติเป็นลิงของพระโพธิสัตว์ จำนวน ๑๓ ชาติหรือ ๑๓ ชาดก

^{๑๓๐} มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระสูตรและอรรถกถา แปล ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๗ ๒๕๒๕, พิมพ์ครั้งที่ ๔. (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ , ๒๕๔๓), หน้า ๔๕๕.